

ԱՌԽՆ

ԱՄՍԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱՆԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԷՈՒԹԵԱՆ

ՓԱԿՈՒՄՆ ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՈՅ

ԺԵ. ԴԱՐԱԳԱՐՋԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԻԱՆԱՆՅ ՉՕՐԱՎԱՐԱՅՆ ՄԵՐՈՅ

ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՅ ՎԿԱՅՈՅՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ-ԻԶ ՏԱՐԻ

1952

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ	երես
— Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը և Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը.	«Էջմիածին» 145
ԿՕՆԱԿԱՆ	
— Հոգեգլխեան առիթով.	Ե. 149
ԲԱՆԱՍՏԵՂՃԱԿԱՆ	
— Յոյեհու.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 152
— Քառեակներ.	» » 152
— Ունայնութիւն.	ԶԱԻԷՆ ԵԿԷՆԵԱՆ 153
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Ասարգոնի հասուածակողմը.	ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱԲՂ. ԶՂԶԱՆԵԱՆ 154
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Եղիշէ պատմադիր Եւ Վարդանանց պատե- ւագիր (13).	ՊԱՐԳԵՒ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ 157
ՀԱՅՐԵՆԵԱԿԱՆ	
— Նուէր՝ Տ. Եղիշէ Ս. Աբ. Տէրտէրեանի (Եղիվարդ) (Փոխան շնորհաւորանքի).	Ն. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ 162
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ	
— Արշէլանայ Ս. Ասուածածին կամ Տէր Յուսկանն որդւոյ վանք.	Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ 166
Մուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Եկեղեցիին յախնապակիք պատկերները.	Թրգմ. ԶԱԻԷՆ ԱԲՂ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ 168
Նոյք Եւ նիւք.	ԽՄԲ. 169
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Հեռագիրներ.	172
— Եկեղեցական-Բեմականք.	173
— Պատեմականք.	174
— Քանանայական ձեռնադրութիւն Ս. Աթոռէն Երու.	174
Մանազ՝ Ն. Ս. Օծուրիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի.	175
Շնորհակալիք.	176
Նոր Գիրք մրցանակը.	176

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1952

≡ ՅՈՒՆԻՍ ≡

ԹԻԻ 6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԸ ԵՒ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին միասնական եկեղեցի է թէ իր կազմակերպչական գրուածքով և թէ բարոյական—գաղափարական բարձր սկզբունքով: Միասնականութեան այդ գաղափարը բխում է քրիստոնէական վարդապետութեան էութիւնից: Փրկչի մեզ աւանդած իւրաքանչիւր խօսքի մէջ սիրոյ, միասնականութեան և համերաշխութեան պատուիրանն է խտացուած:

Հայոց փոքրիկ բայց հնազոյն եկեղեցին, իր որդեղրած գիտակից միասնականութեան գաղափարին է ամենից շատ պարտական, որ կարողացել է տանեակ դարեր շարունակ դիմանալ անցեալի չարաղէտ փոթորիկներին, դիմադրել ներքին և արտաքին պառակտողական ուժերին և յարատեւ վաղ քրիստոնէական անաղարտ և հարազատ նկարագրով: Ճիշտ է, մեր եկեղեցու պատմութեան մէջ եղել են մոլի, փառասէր անձինք, որոնք ճգճիմ եսասիրութեամբ տարուած, փորձել են եկեղեցական այս կամ այն հատուածը շեղել միասնականութեան ճշմարիտ ուղուց, սակայն հասարակական կարծիքը և գիտակից ու պարտաճանաչ հոգևորական ընտրանին իրենց վճռական խօսքն են ասել և փառասէր այդ անձանց փորձերն ապարդիւն են անցել:

Միասնականութեան և համերաշխ գործակցութեան ոգով են համակուած եղել Հայոց եկեղեցու բոլոր եկեղեցականները, բոլոր թեմերը, պատրիարքարանները և կաթողիկոսական աթոռները: Մեր եկեղեցու բազմերախտ և հեղինակաւոր գործիչները միշտ էլ սատարել են միասնականութեան վեհ գաղափարին ու շեշտել այն: Միասնականութեան և համերաշխ գործակցութեան գաղափարի օրինակելի կիրառումը մենք տեսնում ենք, առանձնապէս, Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան և Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան փոխարարելութիւններին միջև:

Ակսած այն օրից, երբ առաջացաւ Կիլիկիայի կաթողիկոսական աթոռը, և Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը վերահաստատուեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, միասնականութեան զաղապարը հայ եկեղեցիներում ոչ միայն չի թուլացաւ, այլ աւելի շեշտուեց: Կիլիկիայի կաթողիկոսական աթոռի զուգահեռ զոյութիւնը չդիտուեց՝ որպէս հակաթոռ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեանը այլ նրա անբաժանելի, օրգանական մասը:

Եւ երկու աթոռների միջև հաստատուեցին շատ սերտ և մտերմական յարաբերութիւններ:

Կիլիկիայի կաթողիկոսական աթոռի զոյութիւնը ոչ թէ թուլացրեց, այլ աւելի քան ուժեղացրեց տարապիւր հայութեան շրջանում վաղուց արմատացած այն հաւատքը, որ Ս. Էջմիածինն է հանդիսանում այն լուսաւոր խարխիւր, որ հայրենասէր հայութիւնը կապում է իր հայրենի սրբութիւնների հետ: Արդարացի է մեր պատմագիրներից Առաքել Դավրիժեցին նշել, որ «ի վերայ Ալոյն և Էջմիածնի ամենայն ազգն հայոց կապեալ կան»: Այդ հաւատքի հիման վրայ է ստեղծուել ազգային այն աւանդութիւնը, որ քառազաղաթ Արաղածի բարձունքին հայ ժողովրդի մշտավատ կանթեղն է կախուած, որի մէջ վառուող իւրը սրբի արցունքներէն են: Հայ հաւատացեալ ժողովրդի սրտում միշտ վառ է մնացել իր որդիական սէրը դէպի Ս. Էջմիածինը, իսկ որդեսէր մայրը արել է հնարաւոր ամէն ինչ՝ վառ պահելու իր զաւակների յօսն ու հաւատքը:

Հաւատացեալ ժողովրդի այս հաւատքի հարազատ թարգմանն է հանդիսացել հայ հոգեւորականութիւնը: Հայ եկեղեցական բոլոր թեմերը և կաթողիկոսական աթոռները անխաիր ընդունել են Ս. Էջմիածնի զերազահութիւնը, ենթարկուել են ազգային-եկեղեցական ժողովների որոշումներին, իսկ հասարակական և դաւանական կարեւոր հարցերում միշտ էլ փնկալել են Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան հրահանգները: Եւ Էջմիածինը չի թերացել իր զորութեամբ մօր դերը կատարել իր որդիների նկատմամբ: Տեղին է այստեղ յիշել Տիրոջ խօսքերը. «Յո՞ ոք ի ձէն՝ հայր՝ խնդրիցէ որդի իւր ձուկն, միթէ փոխանակ ձկան օ՞ձ տայցէ նմա: Եւ կամ խնդրիցէ ձու, միթէ կարլ՞ձ տայցէ նմա»:

Եղել են, իհարկէ, Կիլիկիայի և Էջմիածնի զահակալների մէջ առանձին և ոչ հեռաւոր ու շրջահայեաց անձինք, որոնք առաջնորդուել են ոչ այնքան Հայ եկեղեցու ընդհանուր շահերով, որքան իրենց անձնական փառքով, սակայն դրանք միայն առանձին անհատներ են եղել և անկարող են դանուել ամենափոքր իսկ չափով փոխել միասնականութեան և համերաշխ գործակցութեան բնական ընթացքը:

Ս. Էջմիածնի և Կիլիկիայի կաթողիկոսական աթոռների միջև զոյութիւն ունեցող յարաբերութիւններն աւելի անկեղծ և սերտ բնոյթ ստացան վերջին յիսնամեակում: Այդ ուղղութեամբ մեծ գործ են կատարել առանձնապէս մեծանուն երկու հայրենասէր զահակալներ՝ Խրիմեան Հայրիկը և Սահակ Բ. Կաթողիկոս Խապանեանը: Այդ երկու լուսամիտ հայրապետների սկսած շնորհակալ գործը շարունակեցին Բարդէն աթոռակից և Խորէն կաթողիկոսները: Այդ յարաբերութիւններն իրենց բարձրագոյն աստիճանին հասան ներկայիս Ամենայն Հայոց եռամեծ Կաթողիկոս Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գեորգ Զ. Ի և Մեծի Տանն Կիլիկիոյ շնորհազարդ Կաթողիկոս Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեղին:

Ա.ի օրոք: Ս. Էշմիածնում հայրենասիրական և եկեղեցական լաւագոյն աւանդութիւններով դաստիարակուած, զազաւարապէս կոմիտած և հայ ժողովրդին անձնուրաց ծառայելու պատրաստ այս երկու մեծ հովուապետները արել և անում են իրենց կարելիութեան գերազոյնը: Նրանց ամբողջ ջանքն ու աշխատանքն է եղել, որպէսզի անխախտ և անաղարտ պահուէ Հայաստանեայց Առաքելական ինքնանկախ Ս. Եկեղեցին: Որպէս հայրենասէր հոգևորականներ, նրանց տարիներ յազմանքն է եղել, որ աւելի ծաղկի և բարգաւաճի իրենց նուիրական Հայրենիքը՝ և աշխարհի հեռաւոր ծայրերում ցրուած հայութիւնը վերադառնայ Մայր Հայրենիքի զիրկը:

Թէ ինչպիսի անկեղծ և սերտ համագործակցութեան ողի են ցուցաբերել այդ երկու լուսամիտ հայրապետները՝ կարելի է դատել հետևեալ փաստերից: — Երբ Ս. Էշմիածնում գումարուեց 1945 թուի Ազգային-Եկեղեցական ժողովը և օրակարգում գրուած էր Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան հարցը, նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը իր թեմերի պատգամաւորներով միասին մասնակցեց ընտրութեանը, ինքն անձամբ նախագահեց Ժողովներին և բարձր գնահատականով առաջադրեց իր սրտակից ընկերոջ թեկնածութիւնը: Իսկ 1948 թուին երբ տօնուեց Գարեգին Կաթողիկոսի ութսունամեայ յորելեանը, Ամենայն Հայոց Հայրապետը իր զործօն մասնակցութիւնը բերեց յորելեանին, յատուկ կոնգակ դրեց այդ առթիւ՝ զրուատելով Գարեգին Կաթողիկոսի մեծագոյն արժանիքները. «Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանը, — կարդում ենք Վեհափառ Հայրապետի կոնգակում, — Հայ Եկեղեցու եզակի գէմբերից մէկն է հանդիսանում, եղակի իր եկեղեցաշինարարական հայրենասիրական, զրական-գիտական գործունէութեամբ: Նրա անունը ծանօթ է ոչ միայն Հայրենիքին ու հայկական գրեթէ բոլոր զաղութներին, այլև օտարազգի հասարակական և գիտական շրջաններին: Որպէս առաքինի ու շիտակ եկեղեցական, որպէս առողջ մտքի ու լայն սրտի տէր անձնաւորութիւն, նա վայելում է ոչ միայն հայերի, այլև բարեկամ ժողովուրդների սէրն ու համակրանքը: Մեծ է նրա աւանդը Հայ Եկեղեցու բարգաւաճման և հայ արուեստի, մշակոյթի, պատմութեան ուսումնասիրութեան գործում»:

Այդ բոլորից յետոյ, հասկնալի է, թէ որքան մեծ վիշտ պատճառեց նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գէորգ Ա. Կաթողիկոսին, երբ Անթիլիասի Կաթողիկոսարանից հեռագիր ստացուեց, որ Տ. Տ. Գարեգին Ա. շնորհազարդ Կաթողիկոսը հիւանդացել ընկել է մահիճ: Այդ լուրն ստացուելուց անմիջապէս յետոյ,

Վափառ Հայրապետը կարգադրեց միաբանութեանը աղօթք մատուցանել Մայր Տաճարում Գարեգին Կաթողիկոսի առողջութեան համար և ինքը քաջալերական հեռագիր ուղարկեց Անթիլիասի միաբանութեանը: Սակայն յետագայում, երբ Ամենայն Հայոց Հայրապետը տեղեկացաւ, որ Գարեգին Կաթողիկոսի հիւանդութիւնից ապաքինումը դանդաղ է ընթանում, անհրաժեշտ համարեց յատուկ պատգամաւորութիւն ուղարկել Անթիլիաս, պատգամաւորութեան կազմում նըշանակելով Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի անդամ գերաշնորհ Տ. Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանեանին և հայագէտ պրոֆէսոր-գոկտոր Աշոտ Արքահամեանին:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի հրահանգով պատգամաւորութիւնը մեկնել է Անթիլիաս և արժանացել նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողի-

կոսի բացառիկ զոհունակութեանը և յարգանքին: Գարեգին Կաթողիկոսը շատ բարձր է գնահատել իր հոգևոր եղբոր բացառիկ ուշադրութիւնը իր նկատմամբ և ժողովրդի ու միաբանութեան ներկայութեան յուզմունքով յայտարարել է. «Աստուած կեանք տայ, երկա՛ր կեանք մեր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Զ-ին, որ եղբայրական շնորհք, օրհնութիւն ցոյց տուեց: Նա իր եղբորը հիւանդութեամբ—պատգամաւոր է ուղարկել... սա մեր պատմութեան մէջ չտեսնուած երևոյթ է»:

Պատգամաւորութիւնը ամիս ու կէս Անթիլիասում գտնուած ժամանակ, բացառիկ սիրով է ընդունուել Անթիլիասի միաբանութեան կողմից, որ բոլոր տեսակ դիւրութիւններ է ստեղծուել նրա համար, հիւրասիրել է, մեծարել: Միաբանութեան պատգամաւորութեան նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի հարազատ արտայայտութիւնն է պատգամաւորութեան Անթիլիաս ժամանման կապակցութեամբ գերաշնորհ Տ. Գերեմիէ եպիսկոպոսի հետեւեալ յայտարարութիւնը. «Ուրախ ենք այսօր Ձեզ մեր յարկի տակ ընդունելու համար: Մէկ է մեր եկեղեցին, մէկ են մեր աթոռները, բոլորս մէկ ենք հոգիով և սրտով: Ձեր ներկայութիւնն աւելի կը զօրացնէ մեր միութիւնը: Ձեզմէ կ'առնենք մեր կարօտը վսեմական Արարատէն, յաւերժական Ս. Էջմիածնէն և անմահական Հայրենիքէն»: Անչափ բարեկամական վերաբերմունք են ցոյց տուել տեղի հայկական թերթերն ու ամսագրերը՝ «Հասկը», «Զարթօնք», «Արարատ»ը և ուրիշները:

Լիբանանի բազմահազար հայութիւնը, որը պատգամաւորութեան Անթիլիասում գտնուած օրերին ուխտատեղի է դարձրել Անթիլիասը, խանդավառութեամբ է ընդունել պատգամաւորութիւնը: Բազմաթիւ հայրենակարօտ հայրենասէրներ եկել և հետաքրքրուել են Հայրենիքով, Մայր Աթոռով, հայրենազարձ բարեկամներով:

Պատգամաւորութիւնը ի տես այդ ամէնի, վերադարձել է անչափ խանդավառուած:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի ներկայ պատգամաւորութեան առաքումը դէպի Անթիլիաս հիւանդութեան, մի նոր ապացոյց է այն սերտ ու սեռն համագործակցութեան, որ զոյութիւն ունի երկու աթոռների՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան և Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միջև:

Երկու աթոռների միջև զոյութիւն ունեցող կապը զօդուած է փրկչաւանդ միասնականութեան բարձր գաղափարներով, ամրացուած է այն դարերի ընթացքում որջմիտ ձգտումներով և այժմ միս և արիւն է դարձել ամէն մի հայրենասէր և էջմիածնասէր հաւատացեալի մօտ: Կասկած չի կարող, որ գնալով այդ կապը աւելի պիտի սերտանայ և արդիւնաւորուի:

Աստուած առողջութիւն և երկար կեանք տայ մեր երկու հայրապետներին՝ Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. շնորհազարդ Կաթողիկոսին և Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գէորգ Զ. Կաթողիկոսին, որոնք մեր եկեղեցու աւանդական սրբութիւնների բժախնդիր պահապաններն ու պաշտպաններն են հանդիսանում:

Աստուած թող հաստատուն պահի Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին:

« ԷՋՄԻԱՄԻՆ »

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԳԱԼՍՏԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

«Նո՛ւա ասեմ ցնա . ա՛յլ եւ ոչ քէ
նոգի սուրբ գուցէ՝ լուեալ է մեք»:
ԳՈՐԾԲ ԺԹ. 2

Այս անգիտութիւնը միայն եփեսացիներուն չէ անտարակոյս . սովորական պարզայ է յաճախ հանգիպիլ մարդերուն՝ որոնք ոչինչ գիտեն կեանքի ամենէն կենսական հարցերու վերաբերմամբ: Մարդեր՝ որոնց համար կարծես գոյութիւն չունին հաղորդակցութեան բոլոր միջոցները, գիրք, թերթ, ձայնասփիւռ, և կ'ապրին իրենց սեփական նախնականութեամբ, անհաղորդ արտաքին կեանքին:

Այս կարգի մարդոց խումբի մը մէջ էր որ գտաւ ինքզինքը Պօղոս առաքեալ, երբ եկաւ Եփեսոս, որոնք ինքզինքնին քրիստոնեայ կ'անուանէին, և անոնց կրօնական կեանքին և զգացումներուն ծանօթանալէ երբ, հարցուց իրենց, «Եթէ հոգի սուրբ ընկալար՞ո՞ք ի հաւատալն» և անոնք ամենայն պարզամտութեամբ պատասխանեցին «ա՛յլ և ոչ թէ հոգի սուրբ գուցէ՝ լուեալ է մեք»:

Պօղոս որ տարիներէ ի վեր ունեցած էր արդէն իր դարձը և զգացած իր մէջ Ս. Հոգիի ուժն ու օժանդակութիւնը, կեանքի մութ ու դժուարին պարագաներուն, և որ կը հաւատար թէ իր բոլոր յաջողութիւնները ինք կը պարտի այդ անտեսանելի բարեկամին, տխրեցաւ խորապէս, տեսնելով հաւատացեալներ՝ որոնք զուրկ կը մնային տակաւին քրիստոնէութեան մեծագոյն ոյժէն և գիտութենէն: Կասկած չկայ թէ առաքեալը շարժւորներով հոն մնաց, ուսուցանելով և դաստիարակելով զիրենք քրիստոնէութեան մեծ ճշմարտութիւններու շուրջ, աճեցնելով թէ իր և թէ եփեսացիներու ուրախութիւնը:

Վստահ եմ եթէ նոյն հարցումը ըլլայ մեզմէ շատերուս այսօր, և եթէ մենք պարկեշտ ըլլանք եփեսացիներուն չափ, պիտի տանք նոյն պատասխանը:

Եփեսացիները ընդունած էին քրիստո-

նէութիւնը, մկրտուած էին և կը շարունակէին ապրիլ, առաւել կամ նուազ չափով, քրիստոնէական պատուիրաններուն համաձայն, անոնք ունէին Գրիստոսի գիտութիւնը, բայց ոչ Անոր հոգին:

Դիւրին է գիտնալ քրիստոնէութիւնը, հաւատալ իր ճշմարտութիւններուն, և ապրիլ համաձայն իր պատուիրաններուն: Դիւ չէ թիւր անոնց՝ որոնք այս ապահովութեամբ կը շարունակեն իրենց քրիստոնէական կեանքը այս աշխարհի մէջ, այն խոր համոզումով թէ իրենք ճշմարիտ քրիստոնեաներ են և իրենց բովանդակ կեանքը նուիրած են ճշմարտութեան դատին: Եւ սակայն եթէ իրենք պահ մը ինքնաքննութեան նստին իրենք իրենց հետ, պիտի զգան պակաս մը իրենց ներքը: Այն դարնային խանդը, այն յոյսն ու քաջութիւնը, որ ուրիշները ունին և իրենց կը պակսի հաւատքի կեանքին մէջ, զիրենք պիտի բերէ այն եզրակացութեան թէ պակաս մը կայ իրենց մէջ, թէ հակառակ իրենց ճիշդ ըմբռնումներուն և կեանքի ընթացքին, չոր ու ծանծաղամիտ են իրենց զգացումներն ու մտածումները, և թէ վերջապէս իրենք չեն այն իրական մարդերէն, որոնք պատրաստ են զո՛ր բերելու իրենց կեանքը, ի հարկին, իրենց ներքին ապրումներուն հետ հաշտ կարենալ մնալու համար:

Մեզի համար զժուար չէ բաժնելու մեր ըմբռնումներն ու կեանքը երկու երեսներու, զանոնք աւելի լաւ հասկնալու համար: Մեզի անձանցով չէ տարբերութիւնը սրտի և մտքի կեանքերուն: Մենք կրնանք գիտնալ աւանդական, բարոյական և աստուածաբանական բովանդակ գիտութիւնը քրիստոնէական կրօնին, ընդունիլ այս մասին բովանդակ ճշմարտութիւնը ըստ ինքեան բայց չունենալ այն ներքին հաղորդակցութիւնը զոր կ'ունենայ մարդ ճշմարտութեան հետ: Կայ ճշմարտութեան փաստացի համոզումէն անդին, անձնական ուրիշ համոզում մը, որ բոլորովին տարբեր է ճշմարտութեան նկատմամբ մեր ունեցած ըմբռնումէն:

Կարելի է հաւատալ մարդու մը, որու մասին ամէն օր կը վկայէ թէ ան ազնիւ է և իմաստուն: Ղինքը լսելէն և իր հետ երկար ապրելէն վերջ գալ այն եզրակա-

ցութեան թէ իրապէս ճիշդ են եղած վկայութիւնները: Միւս կողմէ սակայն կարելի է միշտ ունենալ այն կասկածը թէ մեր ճանաչողութեան սահմանէն անդին կայ անծանօթ մարդ մը, ուր անկարելի է մեղի մտնել, և եթէ կարելի ըլլար, գուցէ ամէն ինչ տարբեր և նոր ըլլար մեր գիտցածէն: Ահա սահմանը որ կը բաժնէ մօքի հաւատքը սրտի հաւատքէն և վստահութենէն, այն անձնական կերպէն՝ որ կը չինէ կեանքերու իրական հասկացողութիւնը, չնորհիւ անձնական բարեկամութեան և հաղորդակցութեան:

Նոյն է ճշմարտութիւններու հաղորդման պարագան: Գիտենք թէ կարգ մը մեծ ճշմարտութիւնները իրաւ են, ինչպէս օրինակի համար մարդուն անմահութեան հարցը: Բոլոր մեծ միաքերը նոյնը կը հաւաստեն, համաձայն գտնուելով աւետարանի ճշմարտութեան: Կրնանք տակաւին արտաքին գիտութեան և բնութեան բոլոր տուիքներով դալ այն եզրակացութեան թէ հոգին չի կորսուիր մարմինէն բաժնուելէն յետոյ, այս բոլորը կրնան ճշմարտօրէն աւարկայ ըլլալ մեր հաւատքին. սակայն անկէ յետոյ, կրնամ ըսել ես անտարակոյս ինքզինքիս՝ թէ անմահ է իմ հոգին և գոհ մնալ այդ հաւաստիքով, սակայն ներքնապէս չի հաշտուիլ ինքզինքիս հետ, մինչև որ այդ իրողութիւնը չի հոսի իմ հոգիէս ներս և մաս չ'կաղմէ իմ ներքին փորձառութեանս: Այս վերջին պարագային միայն կը հաստատուի թէ իրողութիւնը ինձմէ դուրս մնացող պարագայ մը չէ, այլ մասը իմ շարժող ու զգացող էութեան: Եւ այս վերջին առիթը ո՛չ միայն կեանքին կուտայ նոր նշանակութիւն, այլ նաեւ զայն կը լեցնէ զօրութեամբ և ոգեկանութեամբ:

Հոս ուրեմն առջևն ենք երկու տեսակի հաւատալիքներու, մէկը անձին միջոցաւ հաստատուածը և միւսը իրողութեան համաձայն ընդունուածը: Առաջինը յստակ, որոշ և ուժգին է, որովհետեւ իր հետը ունի ոչ միայն իրողութիւնը, այլ նաեւ անձնական փորձառութեան փաստը, որ ուրիշ բան չէ բայց հոգին, զոր գուցէ կարելի չըլլայ բառերով արտաբերել, լեցնելու համար գիրքի մը էջերը, բայց որ կայ ու կը շարժի մեր էութեանը մէջ, զգալի ընելով իր անսուտ ներկայութիւնը մեզի:

Ամենաճշմարտ և ամենահեղինակաւոր իրայայտութիւնը Աստուծոյ կամքին, հաղորդուած ուրիշ որեւէ ձևով, փոխանակ անձնաւորութեան միջոցաւ, չի կրնար տալ այն ստուգութիւնը որ ներքին փորձառութեան յատուկ է: Ճշմարտութիւն մը, եթէ նոյնիսկ անիկա գրուած ըլլայ երկնքի վրայ, կամ պարփակուած գրքի մը մէջ՝ որուն դարերով բերուած է ու դեռ կը բերուի կարելի յարգանքը, իբրեւ Աստուծոյ ուղղակի պատգամին, առանց անոր էջերը լեցնող կենդանի անձնաւորութեան, առանց անոր իր ներքին վկայութիւնը տրւող զգացող հոգիին, կը մնայ տարտամ և անզօր: Հետեւաբար՝ ճշմարտութիւն մը համոզիչ է և իրապէս ընդունելի, երբ անոր կը բերուի անձնական վկայութիւնը:

Այս է պատճառ որ մեր Տէրը շատ մը կերպերու մէջէն ընտրեց անձնական վկայութեան կերպը, տարածելու համար իր ճշմարտութիւնները աշխարհի մէջ: Անիկա սովորեցուց իր ճշմարտութիւնը քանի մը մարդոց և հրահանգեց որ անոնք երթան և պատմեն այդ ճշմարտութիւնները ուրիշներու: Անիկա լաւագոյն կերպն է ճշմարտութիւններու տարածման, երբ մանաւանդ այդ ճշմարտութիւնները անձնական բնոյթ կը կրեն գերազանցօրէն:

Հաւատալիքը անհատին մէջ ճշմարտութիւն ըլլալու համար պէտք է ըզլի անձէն, ոչ թէ անոր շրթներէն, հասկացողութենէն կամ գրէն: Պէտք է ան հոսի իր նկարագրէն, իր զգացումներէն, իր ամբողջ մտաւոր և բարոյական էութենէն: Այս է պատճառ որ մենք յաճախ, ճշմարտութեանց պարագային, մեր ձեռքին մէջ ունինք խեցիներ, արտաքին մասը իրական ճշմարտութեան, և չունինք զայն կենդանացնող ոգին: Այս է պատճառ անտարակոյս որ մեզմէ շատեր ճշմարտութեանց փերեղակներ են, և չուտով կրնան ծախել կամ ուրանալ զայն, որովհետեւ չունին զայն իրենց անձին ու փորձառութեանը մէջ, հաղորդուած չեն անոր ներքին իրականութեանը, ճշմարտութիւնը անձնացած չէ իրենց հոգիին մէջ:

Եփեսոսցիներ լսած էին ճշմարտութիւնը և ընդունած անոր հրահանգութիւնները, բայց չէին հաղորդուած անոր իրական մասէն, Սուրբ Հոգիէն, որ միայն պիտի կըր-

նոր ազատագրել զիրենք և ընել զիտակից վկաները իր ճշմարտութեան: Առաքեալը իրենց սարվեցուց ճշմարտութիւնը ընդունելու իրական կերպը, թէ ճշմարտութեան հոգին պէտք է թափանցէր անոնց հոգիին մէջ, մաս կազմէր իրենց՝ էութեանը, որպէսզի անով կարենային հաղորդ ըլլալ աւանդուած ճշմարտութիւններուն: Վասն զի ճշմարտութեան ոգիով միայն կարելի է տեսնել ու հաստատել ճշմարտութիւնը:

Ռափայէլի հոգիով միայն կրնանք արժեքել Ռափայէլի ոգիին մարմնացումը եւ զոչ պատկերները, և Տիրոջ ոգիով կրնանք արժեքել աստուածային ճշմարտութիւնները: Այս մեծ իրողութիւնն էր զոր Պօղոս առաքեալը ուզեց սովորեցնել Եփեսացիներուն, և երբ անոնք ընդունեցին Ս. Հոգիին շնորհքը, այսինքն ճշմարտութեան ոգին, մինչև այն ատեն իրենց զիտցածները նոր կերպարանքներ հագան և իրենք հաղորդակից դարձան աւանդուած ճշմարտութիւններուն: Դիւրին չէ անշուշտ բացատրել Ս. Հոգին ընդունելու այդ կերպը, բայց անիկա իրողութիւն կը դառնայ, երբ մարդիկ կարենան ընդունել զայն, նման մարգարէներու և ներշնչալ հոգիներուն, որոնք կը գտնեն կերպը անոր ընդունելութեանը և մեծ ու հրաշալի սխարագործութիւններով կ'իրացնեն զայն կեանքի մէջ:

Իսկ թէ մեծ է տարբերութիւնը զայն ընդունողներուն և անկէ զուրկ եղողներուն միջև, ատիկա ակներեւ է: Ս. Հոգիին շնորհիւ միայն մեր հաւատքը կ'արմատանայ և կը խորանայ, անոր շնորհիւ միայն մենք վերահասու կ'ըլլանք իրերու էութեան և ճշմարտօրէն ի վիճակի կ'ըլլանք գնահատելու ճշմարտութիւնները:

Ահա թէ ինչու Յիսուս իր համբարձումէն յետոյ, պատուէր կուտար իր աշակերտներուն չթողուլ Երուսաղէմը, մինչև որ դար իրենց Սուրբ Հոգին: Ի՞նչ բան կը պակսէր իրենց, իրենք որ ընդունողներն էին եղած ճշմարտութեան, ականատեսներ աստուածային կեանքի մը և գործի մը: Անոնք մինչև այն ատեն զիտէին լոկ ճշմարտութիւնը, այժմ անհրաժեշտ էր գործի վերածելու զայն, տանելու ճշմարտութիւնը աշխարհին, և այս մեծ գործին համար պէտք ունէին Գերագոյն զօրութեան մը, կարենալ իրագործելու Եկեղեցին:

Որպէսզի մարդս իրական արժէք մը ներկայացնէ, պէտք է որ հոգեւոր շունչ մը ըլլայ իր ներսը, իբրեւ ի վերուստ իջած թափուած խորհուրդի մը խօսուն արտայայտութիւնը: Առանց այդ Ոգիին, զօրար թէ մենք կարենանք արժեքել զերագոյն իրականութիւնը, և Միակ իրականութիւնը քրիստոնէական կեանքին:

Ս. Հոգիին ներկայութիւնը իրեն սպասող առաքեալներու մէջ, ոչ միայն կենդանի օղակը եղաւ զանոնք իրարու միացնող, այլ նաև զիրենք բոլորը հանեց այն սկզբունքին մէջ, որ կեանքի գերագոյն սկզբունքն է: Կեանքի ոյժը կը բնորոշուի իր միացուցիչ ըլլալու հանգամանքովը: Առանց կենսունակութեան ոչ միայն մեր ֆիզիքական, այլ նաև մեր ընկերային և հոգեկան կեանքը կը վերածուի կտորներու, սահմանուելու համար մահուան: Մահը կեանքի անշատման սկզբունքն է, իսկ կեանքը հաղորդակցութեան: Ընկերութեան մը մէջ ուր գոյութիւն չունի Աստուծոյ մտածումը, անիկա ուշ կամ կ'անուի սահմանուած է բաժնուելու, այսինքն մեռնելու:

Ս. Հոգիին միջոցաւ առաքեալները իսկ իրենցմով բովանդակ եկեղեցին կը միանար ու կ'եղբայրանար, կը զօրանար ու կը միաձուլուէր, այն մեծ սկզբունքին մէջ, որ կեանքին է, ընկերութեան, և հետեւաբար Աստուծոյ:

Այս է պատճառ որ Հոգեգալուստը իրական ծննդեան օրը կը նկատուի քրիստոնէական Եկեղեցւոյ, այսինքն կենդանութեան և հետեւաբար միացման Տօնը, ուր Աստուծոյ զօրութիւնը կուգայ միացնելու մեզ իրեն: Այս մեծ զգացումով է որ Եկեղեցւոյ հայրերը Հոգեգալուստը կը նկատէին բարձումը աշտարակայինութեան աւանդութեամբ մեզի եկած լեղուներու խառնակութեան և ցեղերու բաժանման, ընելու համար Ս. Հոգիով ի Քրիստոս մի բոլոր ազգերը:

Ե.

ՔՈՅՐԵՐՈՒՍ

(Իրենք պիտի հասկնան թէ այս չնչին գրութիւնը
որոնց ուղղուած է. մասնաւորելու պէտք չունիմ:)

Անոնց որ զիս հասկըցան
Եւ Երազըս սիրեցին,
Իմ փոքրերուս ցիրուցան,
Որոնք Երգիս դէմ բացին

Բաժակն իրենց հոգիին,
Ծաղիկն ինչպէս կը բանայ՝
Դէմն արեւուն, անձրեւին...
Թող գիտնան թէ կը մեծնայ

Իմ Երազը օրէ օր...
Գուցէ թելերն իր բանայ,
Ինչպէս արծիւ մը հըզօր,
Անհունին մէջ սըլանայ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Դուն որ կ'անցնիս սա հովտէն, պիտի՝ չը դառնաս ալ երբեք,
Նայէ լըման վայելես բարիքները քու համբուն.
Զը չարչարուած, չը խաչուած եթէ սակայն անցնիս դուն,
Ճամբադ կիսաս կը մնայ, իմ հէք եղբայր, քեզի մէղք:

Կ'երթամ մերք լուրջ, մերք խընդուն, Երազներով բեռնաւոր,
Կ'անցնիմ երբեմն նըկուն, յանախ սակայն դեռ հըզօր.
Կ'ըսեմ փալել հարկ է միտք, յառաջանալ անպայման...
Մերք կը կենամ շըւարած, ո՞ւր կը ճանի այս համբան:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ո Ի Ն Ա Յ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ամէն ֆայիս կը հնչես անես զանգակ մը ինչպէս,
Երբ կը կարծեմ թէ յանախ սարեր ես զիս շահ հեռուն,
Խրհիթին մէջ իմ համես, ծեր վանական մը որպէս
Որ կը տենչայ, ուսացող երագին վէս լեռներուն...

Ունայնութիւն, խուսափիլ կ'ուզեմ քեզմէ յաւիտեան,
Կ'ուզեմ մոռնալ թէ դուն կաս համբաներուն վրայ բոլոր,
Թէ գաղտնորէն դուն կ'ըլլաս իմ իտէալին պատմունան,
Եւ անդունդիդ մէջ կ'իյնամ ես պարտուած եւ անգոր...

Մոռացումին մէջ անձիս, ձեւերէն վեր, անմարմին,
Ես կը տարուիմ անծանօթ հորիզոնէ հորիզոն,
Ու ես կը զգամ թէ կ'ապրիմ ժպիտին մէջ ուրիշին...

Ունայնութիւն, կրնամ քեզ հիմա ձգել պարտասուն,
Որոշումիս մէջ հաստատ կը վստահիմ ուժերուս.
Ալ յիշատակ դուն կ'ըլլաս վերելքին դէմ օրերուն...

ԶԱԻԷՆ ԵԿԷՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՍԱՐԴՈՆԻ ՀԱՏՈՒԱԾԱԿՈՂՄԸ

ԵՐՐՈՐԴ ՍԻՆԱԿ

1. Պիթ-Յուփուրի⁽⁴⁶⁾ (Շիգգու⁽⁴⁷⁾), 2. Ին-Իմմէ⁽⁴⁸⁾ (Խիլտ⁽⁴⁹⁾ուա, 3. Քարթի-Իմմէ, Պի(րու⁽⁵⁰⁾ գի)լմէ⁽⁵¹⁾, 4. Պիթիրոն-Տէ⁽⁵²⁾, Սակու, (Ամ)բա, 5. Պիթ⁽⁵³⁾-Կի-սիմա, Պ(ի)⁽⁵⁴⁾րկի, 6. Կամպուլու⁽⁵⁵⁾, Տալա՛ւիմմէ⁽⁵⁶⁾, Իսիսի-Իմմէ, 7. քաղաքներ, որոնք Սիգոնի չուրջն են, 8. արօտավայր և գուռ մը, իր ամրոցները, 9. զորս, տիրոջ, Աշուրի օգնութեամբ գրաւեցին ձեռքերս. 10. Ալեղովս աւարուած մարդիկը, լեռներու և ծովու, 11. (և) արեւածագին, հոն բնակիլ տուի, և 12. աւելցուցի Ասորեստանի սահմանին վրայ. Այս գաւառը, 13. անգամն ալ գրաւեցի, զօրավարս իբրեւ քաղաքապետ 14. կարգեցի իրենց վրայ, և հարկ և տուրք, 15. նախորդ անգամէն աւելի, բարձրացուցի, և զրի իրենց վրայ. Այդ քաղաքներէն, 16. Մարուպպու⁽⁵⁷⁾ (և) Յարիթթու⁽⁵⁸⁾ քաղաքները, 17. Տիւրոսի⁽⁵⁹⁾ թագաւոր, Պալիի ձեռքերուն յանձնեցի, 18. նախկին հարկէն աւելի, իր տարեկան⁽⁶⁰⁾ հատուցումը, 19. տէրութեանս (վճարուած) տուրքը, բարձրացուցի, և զրի իր վրայ. 20. Եւ Սանտուարին, Գունտի⁽⁶¹⁾ թագաւորը, 21. և Սիսուն⁽⁶²⁾, լիրբ ոսոխ մը, 22. չի վախնալով իշխանութենէս, լքեց աստուածներու (ուղին) և, 23. ապաւինեցաւ սեպ լեռներու. 24. Ան (և) Ապտի-Միլգուլթին, Սիգոնի թագաւորը, 25. որոշեցին իրար օգնել, և, 26. իրենց աստուածներու անունով, երգում ըրին իրարու հետ, և 27. ապաւինեցան լոկ իրենց ուժին. 28. (Բայց) ես, Աշուրին, Սինին, Շամաշին, Պելին և Նապուին, 29. մեծ աստուածներուն, տէրերուս ապաւինեցայ, և

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՏԱԽՏԱԿ

30. զայն պաշարեցի, և թռչունի մը պէս լեռներէն, 31. բռնեցի զայն, և զըլխատեցի. 32. Թիշրի⁽⁶³⁾ ամսոյն, Ապտի-Միլգուլթիի գլուխը, 33. Ատար⁽⁶⁴⁾ ամսոյն,

Սանտուարիի գլուխը, 34. մէկ տարուայ մէջ, զլխատեցի. 35. չի յապաղեցայ առաջինին, և աճապարեցի վերջինին. 36. Յուցնելու համար ժողովուրդին, տիրոջ, Աշուրին զօրութիւնը, 37. կախեցի (զրենք) իրենց պետերու վիզէն, և գուսնէ (նետով) և քնարներով անցայ նինուէի հրապարակէն. 39. Արղայ⁽⁶⁶⁾ քաղաքը որ սահմանն է եգիպտոսի վտակին⁽⁶⁷⁾, 40. կողոպտեցի, և Ասուխիին, իր թագաւորը, կապանքներու մէջ նետեցի, և 41. դրկեցի Ասորեստան. նինուէի մէջտեղի, աւագ գրան մօտ, 42. արջերով, շուններով և խոզերով, բնակիլ տուի զինքը, գերիի մը պէս. 43. Եւ Թէուշբան⁽⁶⁸⁾, Կիմմերացիներուն, 44. Ումման-Մանտան, որուն տունը հեռու է, 45. Խուպուշայ երկրին մէջ, իր բովանդակ զօրքով, 46. փճացուցի սուրով, 47. Կիլիկիոյ ժողովուրդին վիզերը կոխկոտեցի, 48. (և) Տուայի, դժուարամերձ լեռներ բնակող, 49. Թապալայի⁽⁶⁹⁾ մօտ, վատ Հիթիթներ, 50. որոնք ապաւինեցան իրենց զօրաւոր լեռներուն, և 51. հինէն ի վեր չէին հնազանդ լուծիս, 52. իրենք քսան-մէկ անառիկ քաղաքները, և զիւրաքաղաքները իրենց շուրջը (գտնուող), 53. պաշարեցի, գրաւեցի, կողոպտեցի իրենց աւարները, տապալեցի⁽⁷⁰⁾, քանդեցի, այրեցի կրակով, 54. իրենց փնցեալը, որ ոչ յանցանք և ոչ չարութիւն ունէր, 55. իշխանութեանս ծանր լուծը զրի իրենց վրայ. 56. ոսնակոխ ըրի Բարնապայի⁽⁷¹⁾ ապիրատ ժողովուրդը, 57. որոնք Թու-Աշուրի մէջ կը բնակին, որ լեզուին մէջ, ժողովուրդին 58. Միսրանուի, Բիթանու կը կոչեն իրենց անունը. 59. Տարտղեցի Մաննայի⁽⁷²⁾ ժողովուրդը, նուաստը, անհուշ, 60. և իր գունդերը, (և) Ասկուգայի⁽⁷³⁾ Իշրազան, 61. դաշնակից մը, որ չազատեց զինքը, սպաննեցի սուրով. 62. Աւարեցի Պիթ-Տագգուրին, որ Գալտիի մէջն է, Բարեկոնի ոսոխը, 63. ձերբակալեցի Շամաշ-Իպին⁽⁷⁴⁾, իր թագաւորը, վատսեռած աւագակ մը, 64. չի սարսափելով տէրերուն տիրոջ հրամանէն, դաշտերը Բարեկոնի որդիներուն, 65. և Պօրսիփայի բռնութեամբ գրաւեց, և 66. առաւ իրեն համար (Բայց) ես, սարսափը Պելի և Նապուի, 67. քանի որ գիտեմ, այդ դաշտերը վերագարձուցի և

Ե Օ Թ Ե Ր Ո Ր Դ Տ Ա Խ Տ Ա Կ

68. յանձնեցի Բաբելոնի և Պորսիփայի որդիներուն. 69. Նապու-Շալլիմը⁽⁷⁵⁾, Պալասի որդին, 70. իր գահին վրայ բազմել տուի, և կրեց իմ լուծը. 71. Պել-Իգիշան⁽⁷⁶⁾, Պաւանուի որդին, Կամպուլայի, 72. որ երկու երկվեցեակ ժամ (հեռաւորութեամբ) ջուրի, 73. և խեցիներու մէջ, զետեղուած էր իր բնակարանը, 74. Աշուրի, աիրոջս հրամանով, սարսափը զայն հարուածեց, և 75. իր իսկ յօժար կամքով, (իրքի) տուրք և հարկ. 76. մեծ ցուլեր, անթերի, սպիտակ ջորիներու զոյգ մը, 77. էլամէն բերաւ, և դէպի Նինուէ, 78. եկաւ ներկայութեանս, և ոտքերս համբուրեց. 79. Գթացի իր վրայ և վստահութիւն ներշնչեցի (իր) սրտին. 80. Շարի-Պիլ, իր անառիկ քաղաքը, 81. աւելի ևս զօրացուցի, և 82. թողատրեցի որ, ինքը և իր աղեղնաւորները հոն ելլեն, և 83. զուռի մը պէս, նգեցի զայն էլամի դիմաց:

Ճ Ո Ր Ր Ո Ր Դ Ս Ի Ի Ն Ա Կ

1. Ատումութուն⁽⁷⁷⁾, անառիկ քաղաքն է) արարներու, 2. զոր Սենեքերիմ, Ասորեստանի թագաւորը, իմ հայրը, զիս ծնանողը, 3. գրաւած էր, և իր ինչքը, ստացուածքը, աստուածները, 4. մինչև (իսկ) իսպալաթուն, արարներու գլխուն, 5. աւարած էր և փոխադրած Ասորեստան. 6. իազա(էլ)⁽⁷⁸⁾, արարներու թագաւորը, իր թանկարժէք պարգևով, 7. դէպի Նինուէ, տէրութեանս քաղաքը 8. եկաւ, և համբուրեց ոտքերս. 9. իր աստուածներու (պատկերներուն) վերադարձման համար, պաղատեցաւ ինձի և գթացի իրեն, և 10. Աթար-Սամայն⁽⁷⁹⁾, Տայ, Նուխայ, 11. Ռոզտաու, Ապրիլու, 12. Աթարգուրումա, արարներու⁽⁸⁰⁾ աստուածները, 13. իրենց փճացած (պատկերները) նորոգեցի, և Աշուրին, աիրոջս զօրութիւնը, 14. և անուանս արձանագրութիւնը անոնց վրայ գրեցի, և իրեն վերադարձուցի (զանոնք). 15. Թապուաբամիլը, հօրս պալատին մէջ մեծցած, թագաւորութեան համար, 16. կարգեցի անոնց վրայ, և իր աստուածուհիներով, վերադարձուցի զինքը իր երկիրը. 17. Վաթ-ուուն-հինգ ուղտ⁽⁸¹⁾, տասը զամբիկ, նախ-

կին հարկին վրայ, 18. յաւելուածականութեն զրի իր վրայ. 19. (Յետոյ) ճակատագիրը⁽⁸²⁾ տարաւ զինքը՝ Խաղաէլը, և Եաթան, իր որդին, 20. իր գահին վրայ բազմեցուցի, և տասը Միա⁽⁸³⁾ ոսկի, հազարաւոր փերուզակներ⁽⁸⁴⁾, 21. յիսուն ուղտ, հարիւրաւոր սնտուկ անուշահոտ խտեր:

Ն Օ Թ Ե Ր

46. Աքքատ. aluBit-su-pu-ri, այժմեան Այն-Սոֆարն է, Պէյրութէն քսան-մէկ քիլոմէթր դէպի արեւելք-հարաւ-արեւելք. Forrer, Die provinzeinteilung des Assyrischen Reiches, Leipzig, 1921, էջ 65:

47. Աքքատ. aluShik-nu-u, այժմեան Խան Էսսազիէն է, Սիզոնէն երկուք ու կէս քիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւելք:

48. Աքքատ. aluIn-im-me, այժմեան Տէր-էն-Նա'ամէն է, Սիզոնէն տասնհինգ քիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւելք:

49. Աքքատ. aluHi-il-du-a, այժմեան Խան Էլ-Հուլտէն է, էն-Նա'ամէն երկու քիլոմէթր դէպի հիւսիս:

50. Աքքատ. aluBi-'-ru-u, այժմեան Պէյրութն է:

51. Աքքատ. aluKi-il-me-e, այժմեան Բալմուէն է, Թարապուսէն տասը քիլոմէթր դէպի հարաւ-արեւմուտք:

52. Աքքատ. aluBi-ti-ru-me, թերեւս Պրամիէն, Պէյրութի մօտ, Murray, Guide to Syria, 1903, էջ 304:

53. Աքքատ. aluBit-gi-si-me-ia, այժմեան Խան Գալիմիէն է, Տիւրոսէն զրեթէ հինգ քիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւելք:

54. Աքքատ. aluBi-ir-gi, այժմեան Պարեան է, Սիզոնէն տասը քիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւելք:

55. Աքքատ. aluGa-am-bu-lu, Jumbelat ընտանիքին մէջ, թերեւս, պահուած ըլլայ այս անունը, որոնց նահապետական տունն է Մուսթարան, Murray, Guide to Syria, էջ 284:

56. Աքքատ. aluDa-la-im-me, այժմեան Էտ-Տէհէմիէն, Սիզոնէն տասներկու քիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւելք:

57. Աքքատ. aluMa-ru-ub-bu, այժմեան Ատոււնն է, Forrer, Die provinzeinteilung

des Assyrisches reiches, Leipzig, 1921, էջ 65.

58. Աքքատ. aluSa-ri-ip-tu, այժմեան Սարաֆանտն է.

59. Աքքատ. aluSur-ri, Տիւրսոն է, Սիդոնէն երեսուն-հինգ քիլոմէթր դէպի հարաւ, Ս. Գրական ԴՅԼXX Τύποςն է.

60. Տարի՝ աքքատ. shattu, երբ. 𐎲𐎶𐎵, ասոր. 𐏀𐎶𐎵, ուկ. shnt, արամ. 𐤱𐤴, արաբ. 𐤌𐤁, սոււմ. Mu-an-na, խորհրդանշերէն կը բաղկանայ, որ կը համապատասխանէ ճըշգրտորէն եգիպտ. rn-ptḥ, տես, American Journal of Semitic Languages and Literatures, հատոր 51, 1934, էջ 126.

61. Գունտի՝ աքքատ. aluKun-di, Գունտան է, Դարսուսի մօտ հին քաղաք էր, Winckler, Altorientalische forschungen, II, էջ 118.

62. Սիսուս՝ աքքատ. aluSi-is-su, Կիլիկիոյ մէջ գտնուող Սիսն է. Dr. H. Zimmern և Dr. H. Winckler, Die keilinschriften und das Alte Testament, Berlin, 1903, էջ 88, նօթ 1. Հին անուններն էին այդ քաղաքին, ἡ Σισαία, τὸ Σισαίον, κάστρον, Sysya, Kiepert, formae orbis antiqui, VII, էջ 19, յիշատակուած Revue Bibliqueի մէջ, 1911, էջ 203.

63. Թիշրի՝ աքքատ. arḥuTashritu, սոււմ. itDu, խորհրդանշիչը Սեպտ.-Հոկտեմբեր ամիսն է.

64. Ատար՝ աքքատ. arḥuAddaru, Փետրուար-Մարտ ամիսն է.

65. Քնար՝ աքքատ. sammu, սոււմ. gish Zag-Min խորհրդանշերէն կը բաղկանայ.

66. Արզայ՝ աքք. aluAr-za-a, այժմեան Էլ-Արիշն է.

67. Եգիպտոսի վտակ՝ աքքատ. Na-hal Mu-us-ri, անորոշ է տակաւին այս վտակին զետեղումը. E. F. Weidner, Archiv für Orientforschung, XIV, 1941, էջ 43, կը նոյնացնէ զայն Պաղեստինի և Եգիպտոսի միջեւ գտնուող պարանոցին հետ, Weissbach, Zeitschrift für Assyriologie, XXXVIII, Neue Folge IV, 110. Ուատի-էլ-Արիշին հետ, H. Winckler, Mitteilungen der Vorder-asiatischen Gessellschaft, III/1 1898, էջ 10, Ռաֆիա քաղաքին մօտ գտնուող Wadi-ով մը.

68. Թէուշրա՝ աքքատ. amelTe-ush-pa, Τεῦσπης անունը կը նոյնանայ, երկրորդը Աքիմենեաններու, Revue Biblique, 1911, էջ 206.

69. Թապալա՝ աքքատ. aluTa-ba-al, Կատարձուէր Կապադովկիայէն մինչև Սև ծով.

70. Տապալեցի, քանդեցի, այրեցի կրակով՝ պատմական արձանագրութիւններու մէջ, յաճախակի գործածուող այս ճաբանութիւնը, տարուած յաղթանակի ռազմագրութիւնը և կատարուած կը մատնանշէ՝ թելադրուած սնամիտ հոգեբանութիւնէ մը.

71. Բարնազա՝ աքքատ. aluPar-na-ak-ku, Եփրատի և Պալիսի միջև կը գտնուի.

72. Մաննա՝ աքքատ. aluMan-na, Վանայ լճին հարաւը կը գտնուի.

73. Ասկուզա՝ աքքատ. aluAs-gu-zai, վրանարնակ Սկիւթացիներն են. Աշքուզայ նաև Իշկուզայ, որմէ Յոյները հետևեցուցին Σαύβη. H. Winckler, Altorientalische forschungen, էջ 488.

74. Շամաշ-Իպիի կը նշանակէ «Շամաշ ստեղծեց».

75. Նապու-Շալլիմ կը նշանակէ «Նապուս ուրախ է». տես Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gessellschaft, 1939, Band 44. — Die Akkadische Namengebung, J. Y. Stamm, էջ 270.

76. Պել-Իգիշա կը նշանակէ «Պել նւերից».

77. Ատումութու՝ աքքատ. aluA-dum-mu-tu, հաւանաբար Տումաթ-էլ-Ճէնտէլ, այսօրուայ Էլ-Ճօֆն է, բաղդատել Ս. Գրական ԴՅԼ, ԾՆՆ. 25, 14. Պաղումէսի, V, 19, 7, Δουρεδα η Δουραΐδα. — Trude Weiss Rosmarin, Aribie und Arabien in den Babylonisch-Assyrischen Quellen, Journal of the Society of Oriental Researchի մէջ, XVI, 1932, էջ 14.

78. Խազաէլ, աքքատ. amelHa-za-ilu, Սենեքերիմի և Ասսուրպանիբալի շրջաններուն նաև իշխած է. բաղդատել Ս. Գրական ԴՅԼ, 1 Թագ. 19, 15, 17.

79. Աթար-Սամայն կը նշանակէ «երկրնքի Աթարը».

80. Յորդանանին արեւելակողմը, Ռարիի հիւսիսային հողամասին կ'ակնարկուի.

81. Ուզտ, imergammalu, աքքատացած ձևն է սկզբնական սոււմ. anshagam-mal խորհրդանշին, imergammalu, նոյնպէս երբայ. ԼՄՂ, արաբ. 𐤆𐤣, ասոր. 𐏀𐎶𐎵:

82. Shim-tu u-bal-li-ma «ճակատագիրը տարաւ» արտայայտութիւնը մեռնելու հոմանիշ է:

83. Սուսերական է ծագումը այս բառին՝ Ma-na, 0.5 քկ. արժողութեամբ կշիռ մը, Ամբողջ յառաջաւոր Ասիոյ մէջ, եզրագատէն մինչև Հնդկաստան տարածուած էր այս կշիռը. Reallexicon der Indogermanischen Altertumskunde, O. Schrader, Strassburg, 1901, էջ 284: Հնդեւրոպական, սեմական լեզուախումբերու և եզրագործէնի մէջ կը հանդիպինք այս բառը: 1. — Հնդ. սանս. mana, Dictionnaire Sanscrit-Français, Par N. Stchou-pak, L. Nitti, և L. Renou, Paris, 1932, էջ 563, յուն. μένα, μένα, լատ. mina, հայ. մնաս, գերմ. mine, ֆր. mine: 2. — Սեմ., Ուկ. mn, Ugaritic Handbook, C. H. Gordon, Roma, 1947, էջ 246. եբր. מנא, ասոր. ܡܢܐ, արաբ. مينا, արամ. מנא: 3. եզրագործէնի մէջ, mn, Wörterbuch der Aegyptischen Sprache, Adolf Erman und Hermann Grapow, Zweiter Band, Leipzig, 1928, էջ 82:

84. abnābi-ru-ti Փերուզակ կը նշանակէ, որովհետեւ, 1. — Սինալի փերուզակի հանքերը եզրագործէն շատ հեռու չեն. 2. — Արաբերէն پيرزاه, պարսկերէնը pirōzah, ասորերէնը ܦܝܪܐܐ, և 3. — փոքրիկ գնդիկներու թուումը, մեր բնագրին մէջ (1.000): R. C. Thompson, A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology, London, 1936, էջ 134:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱՔՂ. ՁՂՋԱՆԵԱՆ

(Ճարտագիտի 3)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

ՄԱԶԴԷԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԱԽԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Զրադաշտը, Իրանի կամ Պարսկաստանի կրօնական բարեկարգիչ մըն էր, որ ապրեւցաւ շուրջ 2000-2200 տարիներ առաջ (ն. Ք.): Զրադաշտը, քրմական նշանաւոր ընտանիքէ մը սեռած էր, ինքն ալ քուրմ մը եղաւ և միևնոյն ժամանակ քուրմի պաշտօն վարեց: Բակիրիան իր հայրենիքը եղաւ: Ան՝ կէս-աստուածներու, անկասող կրօնքի մը թշնամի և հակաապարդ անձ մը եղաւ, որ ի գին ամէն բանի և զոհողութեանց ուղեց Իրանական կամ Պարսկական կրօնքը բարեկարգել: Ումանք՝ Զրադաշտը, ո՛չ բարեկարգիչ և ո՛չ ալ նոր կրօնքի մը հիմնադիր չեն ուղեր ճանչնալ, այլ՝ լոկ փոթորիկի և հովերու ջատագանի մը կ'ուզեն ներկայացնել զայն, ումանք՝ անոր հայրենիք կուտան Մարաստանը այժմեան Ատրպատականը (Աղլըպէյճանի հանրապետութիւնը):

Զրադաշտ, շուրջ 20 տարեկանին իրրեւ մենակեաց և ճգնասէր մը աշխարհէն քաշուեցաւ և մեկուսացաւ բարձր լեռան մը վրայ: Հոն, լեռներու և բարձրութեանց վրայ, աղօթքով, հսկումներով և ծումապահութեամբ ու խորհրդածութիւններով իր կեանքը անցուց: Ըստ աւանդութեան, Զրադաշտը, շուրջ 30 տարեկանին, գետեղերքը, Ատրպատականի մէջ, ի վերուստ յայտնութիւն մը, տեսիլք մը ունեցաւ: Հոն, գետեղերքը, Վոհու-Մանու-Վեհի-մաց ոգին իրեն երեցաւ և զայն յաւիտենականին Աստուծոյ զահին առջև առաջնորդեց, որուն հետ Զրադաշտը սկսաւ յարգանքով խօսիլ, երկիւղածութեամբ և հնա-

զանգութեամբ, սակայն զխանականներէն ումանք, Վօհու-Մանօ Ամշասպանդի մը յիշատակութեան պարագան նկատի ունենալով, կը յայտնեն թէ՛ այս ներկայացման աւանդութիւնը նոր է և ոչ թէ հին: Բաց աստի, կ'ըսուի թէ, Զրադաշտը, հինգ կամ վեց յաջորդական տեսիլքներ ևս ունեցաւ, որոնք՝ իրարմէ մեծ և հիմնական տարբերութիւններ չեն ներկայացներ: Զրադաշտը, եօթը տեսիլքներէն վերջ Անկէ հրաման առաւ նոր կրօնքը քարոզել: Սակայն հակառակ ի վերուստ ստացած հրամանին, ի զուր եղաւ իր քարոզութիւնը, ըլլայ Իրանի, ըլլայ Թուրանի, ըլլայ Սագիստանի (Սէյիստան) մէջ: Զրադաշտի քարոզութեան դէմ, շատ բուռն և կատաղի կերպարանք մը առաւ քրեմերուն պայքարը և ընդդիմութիւնը, որոնք՝ ոգի ի բոլին դէմ կեցան բարեկարգական նորութեանց և ձեռնարկուած կերպերուն:

Այս անյաջողութիւններէն վերջ, Զրադաշտ Ահուրամազդային⁽¹⁾ հրամանաւ, Վըշտասպի արքունիքը գնաց և հոն արքունական պալատին մէջ, երկու տարի անցուց, Վշտասպ արքային, թագուհիին, իշխաններուն և իշխանուհիներուն ու պալատական պաշտօնատարներուն կրօնափոխութեան և քարոզութեանը համար: Զրադաշտը, իր պալատական քարոզութեան շրջանին, իրեն կողմնակից և հետեւող ունեցաւ, ճամասպանունով նախարարը և անոր եղբայրը՝ Ֆրաշաօքորան, որ՝ թագաւորին գլխաւոր խորհրդականներէն մին էր: Զրադաշտը, իր կեանքի վերջին ժամանակները, կրօնական սուրբ պատերազմներով զբաղեցաւ, ընդդէմ անհաւատից և մոլեռանդ ժողովրդոց և այդ ժամանակ, պատերազմի մը մէջ սպաննուեցաւ 87 տարեկանին: Հին պատմիչներէն ո'չ Հերոդոտոս և ո'չ ալ Բոեննիփոն Զրադաշտ անունով ուէ մէկը չեն ճանչնար: Արեւմտեան աղբիւրներէն, յիշատակարաններէն և գրութիւններէն աւելի, արեւելեան աղբիւրներու յիշատակարաններով կարելի է Զրադաշտի կեանքը ուսումնասիրել:

Թանկագին և արժէքաւոր միակ արեւելեան յիշատակարանները, որոնց մէջ Զրադաշտի կեանքը մանրամասնութեամբ կը

պատմուի, Պարսկերէն երկու քերթուածներ կը կազմեն, Պատմութիւն Զրադաշտ անունով, որուն հեղինակն է Զերդուստ պարսիկ մատենագիրը, որուն գործը խմբագրուած ըլլաւ կը թուի Ժ. Գարու վերջերը (Յ. Բ.), ըստ վերոյիշեալ քերթուածներուն, սոյն օրէնսդրին և բարեկարգիչին ծնունդը և կեանքը բազմազան և ալազան հրաշքներու, հրաշապատում զըրոյցներու պատմութիւն մը կը կազմէ:

Հոս ալ կը յիշուին Զրադաշտի յայտնութիւններն ու քարոզութիւնները: Զրադաշտի քարոզութիւնները՝ Հրամանաւարգերութիւն (Dogmes) վրայ հիմնուած են: Զրադաշտի կրօնքը, մոգերուն բարեկարգութեան, բարձրացման և ազնուացման հզօրագոյն ազդակներէն մին եղած էր:

Առանց Զրադաշտի քարոզութեան և բարեկարգութեան, Զրադաշտականութիւն մը կարելի չէ ըմբռնել...

Է.

Ա Ի Ե Ս Ս Ս

(ԱԻԵՍՍԱ-ՁԵՆՏ ԿԱՍ ՁԵՆՏ-ԱԻԵՍՍԱ)

Աւեստա-ն, հին Պարսկերէն սուրբ գիրքն էր, որ՝ Սասանեանց Հարստութեան հիմնադիր, Արտաշիր Ա. Սասանեան հաւաքեց, կազմեց և լրացուց զայն, Պարսիկ մոգպետներուն և մոգերուն օգնութեամբ և օժանդակութեամբ: Արտաշիր Ա. թագաւորն ալ մոգ մ'եղած էր և մոգութեան սիրահար: Այս ըսել չէ թէ, Աւեստա-ն Գ. Գարու գործ մը կամ խմբագրութիւն մը եղած է: Աւեստա-ն իր ամբողջութեամբ և յօրինուած քովը մոգութեան, կրօնական և ծիսական ու արարողական մասերով և վարդապետութիւններու ամբողջութիւն մը կազմող, այլեայլ ժամանակներու մէջ կազմուած և խմբագրուած գիրք մըն էր: Աւեստա-ն, Պարսկաստանի կրօնական դրութեան համայնագիրտարանը կարելի է կոչել: Ինչպէս որ Թալմուտը Եբրայեցի ժողովրդի գային կրօնական դրութեան համայնագիրտարանը կը կազմէ իր ամբողջ սարքով:

Այս գրութիւններուն ստուար մասը, հին և վաղնջական ժամանակներ կը վերանայ: Ըստ աւանդութեան, Աւեստա-ն Մեծն Աղեքսանդր աշխարհակալէն առաջ արդէն

(1) Ահուրամազդա, մեծ գիտուն կամ գերագոյն իմացականութիւն կը նշանակէ:

գոյութիւն ունէր: Իսկ ուրիշ աւանդութեան համաձայն, Մեծն Աղեքսանդր աշխարհակալ կրակի տուած էր Աւեստայի ընտիր և հազուագիւտ օրինակները և սակայն հրաշքով մը, Աւեստայէն ամենէն հին և ընտիր օրինակ մը հրկիզումէն փրկուած և ազատուած էր:

Աքիմենեանց Հարստութեան (668 Ն. Ք. - 330 Յ. Ք.) թագաւորները մեծ խնամք, հոգածութիւն և սէր ցոյց տուած էին իրենց սրբազան գիրքերը պահելու և պահպանելու համար: Նոյնիսկ պէտք տեսնուեցաւ, Աւեստան Պահլաւերէնի թարգմանել, վասնզի՝ Աւեստա-ն հին Պարսկերէնով գրուած ըլլալով, շատ դժուար էր զայն հասկնալ: Աւեստա-ն գիրք մը չէր, այլ՝ բազում գիրքերու ամբողջութիւն մը կը կազմէր: Աւեստայի գիրքերէն մաս մը, Ֆալցայ միւսներէն կը զանազանուին իրենց ունեցած լեզուովն ու բանաստեղծական վեհ և ընտիր յօրինուածքովը և Պարսկաստան բանաստեղծներու հայրենիք նկատուած է:

Այս գիրքերը կը կազմեն Հինգ Կաթաները (Les cinq Gâthas) կամ Օրհներգութիւնները, որոնք՝ վարդապետական քերթուածներ են, նոյնիսկ ըստ ոմանց, անոնք Զրադաշտութեան հիմնադիր Զրադաշտին բուն հեղինակութիւններն ըլլալ կը կարծուին: Արաքացի պատմիչ, Ապու-Ճաֆիր-Աթթափարայի վկայութեանը համաձայն, Աւեստա-ն, 12.000 հորթի ընտիր կաշիներու վրայ գրուած էր: Սասանեանց Հարստութեան ժամանակ, հաւաքուած Աւեստա-ն 21 գիրքերէ կամ նուսխերէ (Նուսխայ) բաղկացած էր, ասոնցմէ ոմանք մեծ մասամբ կորսուած են:

Այժմեան Աւեստան երեք զլխաւոր մասերէ կը բաղկանայ, որոնք են հետեւեալները:

1. — Վենտիտատ-ը (Vendidad), որ աւանդութեանց և մաքրութեանց օրէնքները կը պարունակէ և 22 զլուխներէ կամ ֆարգարտներէ (Fargards) կը բաղկանայ:

Վենտիտատ-ը, Աւեստային ամենակարեւոր մասերէն մէկն է, ան տարածուն կերպով և յաջորդաբար, Մազդէական կրօնքին վարդապետութիւնը, կրօնական ըմբռումներն, Օրէնսդրութիւնը և վերջապէս անոր օրէնքները կը ծանօթացնէ:

Վենտիտատ-ը ինչպէս ըսինք, 22 զլուխներու կամ ֆարգարտներու (Fargards) կը բաժնուի: Յիշեալ 22 ֆարգարտները (Fargards) երկու զլխաւոր հատուածներու կը բաժնուին:

Ա. — Վենտիտատ-ը՝ Աւեստայի միւս գիրքերէն կը զանազանուի անով որ, ան՝ Ահուրա-Մազդայի և Զրադաշտի միջև տեղի ունեցած խօսակցութիւնները կը պարունակէ:

Բ. — Երկուտեք տեղի ունեցած այս խօսակցութիւններէն վերջ, Զրադաշտ տեսիլք մը կը տեսնէ, ուր՝ Զրադաշտը Ահուրա-Մազդային կը ներկայանայ և անոր հրամանաւ ինքզինքը մարգարէ և առաքեալ կը հռչակէ, քարոզելու համար իրեն յայտնուած նոր կրօնքը և անոր հիմնական վարդապետութիւնը: Վենտիտատ-ին կարգ մը զլուխները հնօրեայ ըլլալ կը թուին: Իսկ Վենտիտատին ինչ ինչ մասերն ու բաժանումները, մինչև Զրադաշտականութեան առջին շրջաններուն կը վերանան:

Նախապէս Զրադաշտական կրօնքն ալ, ճիշդ ու ճիշդ ու համանման Պուտայականութեան եղանակովը Պարսկաստանի մէջ տարածուեցաւ: Սակայն և այնպէս, Վենտիտատը, իր ներկայ վիճակին մէջ պակասաւոր գործ մըն է, հաւանական է որ, այս գիրքին ինչ ինչ մասերն ու բաժանումները կորսուած են:

2. — Եասնա-ն (Yasna կամ Yaçna), ժամկարգութեան, զոհագործութեան գիրքն է, որ 72 զլուխներէ կամ Հա-երէ (Hâ), բաղկացած է:

3. — Եաշտը, որոնք 20-ի չափ օրհներգութիւններ են: Այս օրհներգութիւններուն մէջ, իւրաքանչիւր չաստուծոյ համար, առանձինն աղօթք, պաղատանք և աղերս մը կայ: Եաշտը առաւելապէս պաշտամունքի գիրք մըն է, աղօթքով և զոհերով ընդհելուցուած:

Աւեստայի միւս փոքր մասերն ու բաժանումներն են հետեւեալները:

1. Վիսբերետը (Vispered) որ՝ Եասնային յաւելուած մըն է, ուր՝ Եասնային վերաբերեալ այլևայլ ընդլայնումներ կան:

2. Կարգ մը գրութիւններ, աղօթքներ և տոմարական գիտելիքներ, աղօթքներ և դառաւորուած առակներ են. և էն:

3. Վենտիտատ-Սատէ-ն (Vendidad - Sâdê) կամ պարզ Վենտիտատը:

4. *Խորատ-Աւեստա-ն* (Khorda-Avesta) (փոքրիկ Աւեստան), ուր՝ կան աղօթքներ զանազան գիւքերու ուղղուած նուագնե-րով, ի մասնաւորի Փարսի բարեպաշտնե-րու համար յօրինուած:

Այժմ՝ Հնդկաստանի Պոմպէյ քաղաքին մէջ, Փարսիներու քով կը գտնուին Աւես-տայի Պահլաւերէն և Սանսկրիտ լեզուով գրուած ինչ ինչ հնամենի գրչապիւրններ, մեկնութիւններ և ընտիր օրինակներ:

Առաջին անգամ *Զենտ-Աւեստա-ն* ֆրան-սերէնի թարգմանեց Ֆրանսացի գիտնական և հնագէտ Պրն. Անքըթիլ-Տիւրերոնը (Anquetil-Dupéron) 1771-ին, որ Հնդկաստան գնաց և հոն տասը տարիներ մնալով հոնկէ Ֆրանսա բերաւ *Զենտ-Աւեստայի* ընտիր և հին գրչապիւրններ, իրեն հետեցեաց և *Զենտ-Աւեստան* գերմաներէնի թարգմա-նեցին *Տը-Հարլէզ* (De Harlez), *Տարմես-թեթէր* (Darmesteter) և ուրիշ ականաւոր գիտնականներ: Աւեստան, այնպիսի գիրք մըն էր, որ միթէ խառնուած էր իրականութեան հետ և գոյաւոր էր զանոնք ի-րարմէ զատել ու բաժնել:

Ծանօթութիւններ

☆ *Զրադաշտական* կրօնքը Մազդէականութիւն կը կոչուի իր չաստուծոյն անու-նով (Մազդա = մեծ գիտուն), *Զրադաշ-տականութիւն* կը կոչուի իր հիմնադրին՝ *Զրադաշտի* անունով: Փարսիսմ կը կոչուի իր հետեւողներու կողմէն, իսկ Մոզդէութիւն կը կոչուի իր պաշտօնեաներուն անունովը՝ որոնք մոզեր եղած են ընդհանրապէս: Մազդէականութիւնը կրակի կրօնք ալ կոչ-ուած է: Պարսիկները կրակը աստուածու-թիւն մը կը նկատէին: կրակը, Որմիզդի որդին էր, որ կ'ոչնչացնէր Արհմի բոլոր արարածները, և Պարսիկները կրակը կը պաշտէին իբրեւ Որմիզդի որդին և Մազդէ-ականութիւնը իր խորքին մէջ կրակի կրօնք կոչուած էր:

☆ Սասանեանց Հարստութեան ժամա-նակ, ի մի հաւաքուած Աւեստա-ն, իր նախկին շատ մէկ փոքր մասը միայն կը պարունակէր, ինչպէս որ այժմեան Աւես-տան ալ իր կարգին իր նախորդին մէկ փոքր մասը կը պարունակէ ինչպէս որ կատար-ուած քննութիւնները ցոյց տուած են:

Մոզերը, *Զրադաշտական* դէնին զխառ-առաջնորդողներն ու վարդապետներն էին:

☆ Վենտիտատ-ին առաջին ֆարկարտի մէջ կը յիշուին բոլոր այն երկիրները, ուր *Զրադաշտականութիւնը* սկսաւ իբրեւ ն կրօնք մը քարոզուիլ ու տարածուիլ:

Հոն յիշուած երկիրներն են, Պոլսա-րայ, Մարաստանի արեւելքը, Պարսկաստանի հիւսիս-արեւելքը, ինչպէս նաև Աֆղանիս-տան:

☆ Աւեստա կ'ըսուին Սանսկրիտ կամ երանեան լեզուով գրուած գիրքերը կամ գրութիւնները, որոնք՝ ըստ աւանդութեան, *Զրադաշտի* և իր յաջորդներուն կողմէն գրուած ըլլալ կը թուին: *Զենտ* կ'ըսուին Աւեստայի Պահլաւերէն թարգմանութիւն-ներն ու մեկնութիւնները:

Բազանգ կ'ըսուին Ե. դարուն (Յ. Բ.) Պարսկերէն գրուած գիրքերը, մեկնութիւն-ներն ու բացատրութիւնները:

☆ Պարսիկները, եգիպտացիներու նման արեգակնային տարի կը գործածէին, որ՝ 12 ամիսներ ունէր, իւրաքանչիւրը 30 օրերէ կը բաղկանար, իսկ ութերորդ ամսուն վերջը 5 օր կը զնէին իբրեւ Աւելեաց (Ֆէր-վարտէկան) $12 \times 30 = 360 + 5 = 365$ օր:

Պարսկական և եգիպտական տարեմու-տը, զարնան գիշերահաւասարին կը հան-գիպէր, Նէվրուզ (նոր օր) կը կոչուէր: Իսկ 120 տարուան ընթացքին յաւելեալ ամիս մը կը զնէին տարւոյն ամիսներուն վրայ, որով այդ տարին 13 ամիս կ'ունենար: Իրենց ամիսներու անուններն էին. 1. Ֆերվէր-տին, 2. Արտիպէհէշտ, 3. Խօրտատ, 4. Տիր, 5. Միւրտատ, 6. Շահրէվար, 7. Միհր, 8. Ապան, 9. Ազէր, 10. Տայ, 11. Պահման, 12. Իսֆանտարմատ: Պարսիկնե-րը, ամսուան իւրաքանչիւր օրը, այս կամ այն գիւց և հրեշտակաց նուիրած էին:

Երանեաները, ինչպէս նաև հին Պար-սիկները օրը 5 մասերու կը բաժնէին հե-տեւեալ կերպով.

1. Արեւին ծագումը (Արշալոյս).
2. Կէս օրը.
3. Արեւին մայրամուտը (Վերջալոյս).
4. Գիշերը, երբ խաւարը կը տիրէ և աստղերը երկնակամարին վրայ կը փայլին.
5. Առաւօտեան դէմ, ուր՝ աստղերուն փայլը տական առ տական կը նուազի:

Ը.

ՄԱԶԴԵԱԿԱՆ ԿՐՕՆՔԻՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՐՄԻՋԻ ԵՒ ԱՐՀՄՆ

ԱՄՇԱՍՊԱՆԴՆԵՐ

ՅԱՒԻՏՏԵՆԱԿԱՆ ՊԱՅԲԱՐ

Մազդէական կրօնքին վարդապետութիւնը, երկու սկզբունքներու վրայ հիմնուած էր, մին՝ բարի, իսկ միւսը՝ չար: Այս կրօնքին հետեւողները, երկարամտեան (Dualiste) կոչուած են: Ահուրա-Մազդան (Մեծ գիտունը կամ ամենապետը), զերագոյն և միակ ստեղծիչը կը ներկայանար. այս աշունքը յետոյ Որմիզդի փոխուած է: Տիեզերքին մէջ ինչ որ բարի էր, ան ստեղծած էր: Ահուրա-Մազդային հակառակորդն էր Արհմիւր կամ Ահրիմանը (Ահարաման), որ չար բաներուն արարիչն էր: Մին՝ լոյսի մէջ կը բնակէր, իսկ միւսը՝ խաւարի մէջ: Այս երկուքը իրարու հետ յաւիտենական պայքարի մէջ կը գտնուէին: Մին՝ լոյսի թագաւոր, իսկ միւսը՝ խաւարի թագաւորն էր: Որմիզդ, մինակ կամ առանձինն չէր իր այս յաւիտենական պայքարին մէջ ընդդէմ Արհմիւր: Որմիզդ իրեն վեց օգնականներ ունէր, որոնք Ամէշա-Սպանդա (Amesha-Spenta) կամ Ամշասպանդներ կը կոչուէին: Ամէշա-Սպանդա (Amesha-Spenta) Զննաերէն անմահ բարերարներ կը նշանակէ կամ կը թարգմանուի: Զրադաշտականութեան մէջ վեց աստուածութիւններ կային, որոնք՝ Ահուրա-Մազդային կը յաջորդէին, որոնցմէ իւրաքանչիւրը, արարչութեան այս կամ այն մասերուն կը տիրէր:

«Նղիշէ»ին բացատրութեամբ, 7-ը հոգինոց խումբ մըն էր «Համհաբդ քաջ եօթնորորդաց աստուածոց» (Բ. Յեղ. էջ 61): այսինքն՝ Որմիզդ և իրեն 6 Ամշասպանդները: «Համհաբդ» բառը, հոս իրարու զաւանիքը գիտցող, խորհրդակից, մտերիմ, նիզակակից և արբանեակ, ընկեր իմաստովը զործածուած է: Ահուրամազդային կամ Որմիզդի օգնականները «Անմահ ոգիներ», «Անմահ սուրբեր» կոչուած էին, որոնց կարգին գասուեցաւ նաև Միհրն ալ: Ահուրամազդային կամ Որմիզդի Ամշասպանդներ եղած են հետեւեալները Զննաերէն անուններով:

1. — Վօհու-Մանօ (Vohu-Manu), «Վեհիմաց», «բարի ոգի» իմաստով, որ իմա-

ցականութիւնը կը ներկայացնէր, որ կ'իշխէր մարդոց և հօտերուն վրայ:

2. — Աշա-Վահիստա կամ Արետա-Վահիշտա (Areta Vahista), բարեպաշտութիւն, առաքինութիւն, արիւթիւն, ուղղութիւն իմաստով, որ կ'իշխէր կրակին վրայ:

3. — Քսաթրա-Վէրիա (Khsathra-Vairya), թագաւորութիւն, փափաքուած վեհապետութիւն և աշխարհապարտութիւն իմաստով, որ կ'իշխէր մետաղներուն վրայ:

4. — Սքենդա-Արամէյտի (Spenta-Armaiti), Սպանդարամետ, որ կատարեալ մտածողութիւն կը նշանակէ, որ իզական միակ աստուածութիւնն եղած էր Ամշասպանդներուն մէջ, որ կ'իշխէր երկրին վրայ:

5. — Հօրվադատ (Haourvatate), որ փրկութեան ոգին եղած էր, որ կ'իշխէր ջրոց, բուսոց և առողջութեան վրայ:

6. — Ամերեդատ (Ameretati), որ անմահութեան ոգին եղած էր (հմմտ. = Յամայր տարիներ):

Արհմիւր կամ Ահրիմանը, իր կողմէն 6 օգնական դէեր բնորած էր, կոռելու և մարտնչելու Որմիզդի և անոր 6 Ամշասպանդներուն դէմ: Արհմիւր 6 Ամշասպանդներն էին հետեւեալները:

1. — Աքէմ-Մանօ (Akem-Mâno) «Զար խորհուրդ» իմաստով որ չար խորհուրդներ կուտայ, ան հակառակորդն էր Վօհու-Մանօյին:

2. Ինտրա (Indra), Աշա-Վահիստային հակառակորդն էր, մարդոց չար խառտաստեղծութեան վրայ, որ զանոնք հեռացնել կը ջանար բարեպաշտի մտածողութիւններէ:

3. — Սօրու (Sauru), որ հակառակորդն էր Քսաթրա-Վէրիայի, բռնաւորութեան և անիշխանութեան դէն էր:

4. — Նաօն-Հէթիյա (Nâon Haithya) հակառակորդն էր Սքենդա-Արամէյտի, ամբարշտութեան և հպարտութեան դէն էր:

5. — Տօրու (Tauru) հակառակորդն էր Հօրվադատի:

6. — Զէրի (Zaïry), հակառակորդն էր Ամերեդատի:

Հօրվադատի և Ամերեդատի հակառակորդները մարդոց անունները կը թունաւորէին:

Աստուծոյ վատ, գոյութիւն ունէր ոգիներու բազմութիւն մը ևս (տե՛ս Եզնիկ, Եղծ Բէշին Պարսից Բ. Գիրք):

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 13)

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ

ՆՈՒԷՐ՝ Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆԻ (ԵՂԻՎԱՐԴ)

(ՓՈՒԱՆ ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔԻ)

Կէսօրը անցած է, շուքերը իրենց ծալ-
լապատիկ զիրքէն ելած են ոտքի: Շուքե-
րէն դուրս արեւը քիչ մը կը կճէ, իսկ շուքին
մէջ պայծառ զովութիւն մը կ'օրօրէ գե-
փիւռին շունչով լեռներու խոտն ու թուփը:

Մեր ազգականներն ու խնամիները
ճնճողակներու պէս մեր շուքը կը դառ-
նան ու կը ճլվըլան: Անոնց բոլոր հարցում-
ներուն ու խօսուածքին «այո»-ով կը պա-
տասխանենք, այնքան շատ են ձայները:

Հարսներն և աղջիկները աշխուժով մը
տաշաները կը դնեն ու առանց մեր հաւա-
նութեանը մեր ոտքերը պաղ ջուրին մէջ
կը դնեն, կը լուան ու կը ճմռեն: Անոնք
ալ այդ ձևով կը խօսին մեզ հետ ու սէրը
կը ցուցնեն:

Սեղան պատրաստ է, կը նստինք, խաչ
մը կը հանենք մեր երեսներուն վրայ ու կը
սկսինք նաղով ու տնազով ուտել: Նոյն է
կերակուրը — սերով մածուն. ձուագեղ,
բանջարով պանիր ու բոլորին հետ բուրում-
նաւէտ թանապուհը: Որքա՛ն համով են:

Իմ անիծեալ սովորութիւն որ սեղանի
վրայ կը բռնէ իմ շատախօսութիւնը: Վրան
աւելցուցէք և իմ դանդաղակերութիւնը:
Սակայն, երբ առաջին դգալը կ'առնեմ թա-
նապուհէն, ա՛լ կը մոռնամ քաղաքավա-
րութեան կերպերը ու զուարթ դօնով մը
երկրորդ պնակը կը խնդրեմ, և, ինքզինքս
արդարացնելու համար կը պատմեմ թա-
նապուհին պատմութիւնը: Կ'ըսեմ.

— «Ժամանակին ձեռքէ — ոտքէ ինկած
պապիկ մը կար: Հարսը միայն թանապուհը
կը կերցնէր պապիկին, իսկ ինք իր մարդու
և փոքրիկին հետ խաւիժը կ'ուտէին:

Օր մը պապիկ, թոռնիկին հետ թանա-
պուհը կերած միջոցին, թանապուհը գովե-
լով կ'ըսէ.

— Թան թանանա, պապիկը ուտէ զը-
ւարթանայ:

Խաւիժ — խաւալիժ, ո՛վ որ ուտէ իյնայ
ոտից:

Հարսը կը լսէ ու միւս անգամ թանա-
պուհը ինք ու իրենները կ'ուտեն, իսկ խա-
ւիժը կուտան պապիկին որպէսզի շուտ իյ-
նայ ոտից:

Հազիւ սեղանէն ձեռք քաշած էինք,
երբ բէրւորներն ու սարւորները իրենց լեռ-
նային հոտ ու բուրմունքով զիւրը լեցու-
ցին: Խաւարժի՛, սերժ, պտո՛ւկ, Կալան-
դժ՛ր, սո՛ւնկ, ծաղիկնե՛ր ա՛յ ու ձախ տախտ
ու տունը կը լեցնեն: Ծաղկեփուռներով
կ'ողողուինք: Մեր առջեւ կը լեցնեն բա-
ղուկի մը հաստութեամբ դալար խաւար-
ժիկներ, կապոցներով սերժ. կերակուրէն
վերջ հիմա կեր որքան կ'ուզես:

Կ'ըսեն, ժամանակին մարդ մը ու կին
մը, երկու սիրահարներ, որոնք մե՛ծ կա-
րօտ ունին երկար խօսելու, կը խնդրեն
Աստուծո՛մէ, որ սերօն այնպէս մը չինէ որ
երկա՛ր ժամանակի կարօտի մաքրելու հա-
մար: Սիրահարներու ձայն լսող Աստուծո՛ւ
կը լսէ ու սերօն թփուտի պէս կը ստեղծէ,
որպէսզի ժամանակ տայ քաղելու և ապա
մաքրելու երկար ժամանակով:

Հաճելի է ուտել սերօն, միայն թէ
վրան ջուր չի խմէք, որովհետեւ, որպէս
սիրահարներու բանջար՝ ջուր վրան կ'ըլլա՛յ
դառն՝ այնպէս ինչպէս սիրահարներուն սէրը
երբ կը բռնուի, թփի մը տակ, սուլֆաթօէն
ալ դառն է: Առանց ջուրի այնքան լաւն է,
ինչպէս դաղտնի սէրը հեռո՛ւ լրտեսող աշ-
քերէ:

Հելին Փեսանդաշտի ամենամեծ գիւղն
է, որ ունի աւելի խելացի մարդիկ, մար-
դիկ որոնք՝ ծով և քաղաք տեսած են,
Թիֆլիսն և Ստամպուլը տեսած են:

Գիւղին խելացիները կը զարմանային
մեր իմաստութեան վրայ, որ առանց այդ
ծովերն ու քաղաքները տեսնելու, առանց
Թիֆլիսն և Ստամպուլը տեսնելու անոնցմէ
աւելի աղէկ կը ճանչնայինք Եւրոպայի ու
Ամերիկայի քաղաքներն և անոնց ճամբա-
ները գիտէինք:

Գժուար է յիշել այդ օրուայ մեր ամբողջ խօսակցութիւնը:

Պատաւ հօրաքոյրս որ լուռ մտիկ կ'ընէր, որոշեց իր սիրտի գաղտնիքը յայտնել ինձի, իմաստունիս:

Երբ ընկերներս իրենց յոգնած ոտները առին և անկողին մտան, հօրաքոյրս ինձ տանիքը տանելով ըսաւ.

— Այսպիսորդի, գաղտնիք մը ունիմ, ի՞նչ սէ տանք վեր մեր գլխուն, ի՞նչպէս դուրս գանք յոյս աշխարհ: Գիտես թերեւ, մայրդ պատմած կ'ըլլայ: Երկու աղջիկ ունիմ, մէկը ամուսնացած Հելէ, իսկ միւսը Հայոց-Ջորի Աթանանցը: Աթանանցի աղջիկս, օր մը յուր զրկեց թէ տղաս Սիմոն մեծցեր է, կ'ուզեմ պսակեմ, բայց կ'ուզեմ Հելէցի աղջիկ ուզեմ, ձեզի կը զրկեմ, սիրուն մէկ ճարեցէք անոր համար եթէ սրբէ, ուղեք տղուս համար, մէկ հատիկ է, կ'ուզեմ լաւ ու սիրուն աղջիկ առնել տղուս համար:

Տղան եկաւ, հապա չասե՛ս, սիրահարուեցաւ իր մօրաքրոջը աղջկան՝ Շողիկին: Հաղար աղջիկ ալ աչք չեկաւ, Շողիկը խելքէ հանեց ու սաստիկ սիրով մը սկսան իրար սիրել: Տղան կ'ուզենք զրկել չեթար, աղջիկը կ'ուզենք ուրիշի տալ չեթար, կ'ըսեն, կամ իրար կ'առնենք կամ թէ կ'երթանք մեզի ժայռէն վար կը ձգենք: Ի՞նչ ընենք:

— Կը հարցնեմ թէ անոնք մանկուց իրար տեսած էին:

— Կը պատասխանէ, ոչ, առաջին անգամ տեսան իրար:

— Շատ լաւ, ինչո՞ւ լուրը կը տարածէք, երկուքն ալ զրկեցէք Մոկաց Փութիկի Ս. Գէորգ, թող հոն իրենց ուխտը կատարեն, ու երեք օրէն տեղւոյն վարդապետին յայտնեն թէ իրար տեսած են, ան ալ երկուքը կը պսակէ ու տունը կը զրկէ՝ առանց Աթամարի արտօնագրի:

— Այդպէս կ'ըլլայ:

— Ինչո՞ւ չըլլայ, քանի՞ քանիներ այդպէս կը պսակուին, երբ Աթամարը «չիաւ» կը հանէ: Ս. Գէորգայ տօնին ամէ՛ն բան կը պատահի հոն, այս մէկն ալ թող պատահի:

Հօրաքոյրս զարմացաւ իմ իմաստութեան վրայ և ըսաւ. — «Դու հօրմէդ ալ իմաստուն ես ու վարդապետներէն ալ...

— Ըսէ՛, ըսէ՛, հօրաքոյր, վարդապետներէն ալ ի՞նչ...

— Հօրաքոյրս, ամէնալով ըսաւ. — «Սատանա՛»...

— Ուղիղ ես, հօրաքոյրս, որովհետեւ ասիկա իսկապէս լսած եմ վարդապետներէն:

Հօրաքոյրս ուղեց ուրիշ բաներու մասին ալ խօսիլ, բայց քունն աւելի անուշ ըլլալով, ձգեց որ անուշ քուն մը քնանամ:

Առաւօտ ժամը 8ին հազիւ արթնցայ: Երբ արթնցայ Շողիկը ջուր լեցուց ձեռքերուս վրայ որ լուացուիմ ու Սիմոնը սեղանը պատրաստեց որ ուտեմ:

Իրենց փրկիչն եղած էի:

— Ըսին որ վարդապետին, Ս. Գէորգ ուխտի պիտի երթան:

— Ըսի, ուխտերնիդ կատար. ըսէք, վարդան վարդապետին թէ իմ հօրաքրոջը թոռներն էք, թէ ես ձեզի զրկեցի:

«Նոր սերնդական» էի:

Ձ.

Արսու — ձգնարանը.

Առաւօտեան ժամը 9.30ն էր երբ դուրս եկանք Հելի զիւղէն: Ո՛ւշ մնացած էինք. բաւականացանք թարմ հաց ու պանիր բուսմա շինել և ուտելով մեր ճամբան շարունակել:

Մեզ համար կը ֆնար որոշել, Փեսանդաշտի զիւղերը պտտիլ թէ՛ նախ Արտօսը բարձրանալ:

Որոշեցինք նախ Արտօս բարձրանալ: Ուստի Հելիէն բարձրացանք. մեր սօ Կողմը ձգեցինք Շատխու մեծ ալ աղբիւրը, ու բռնեցինք Բարատօտիկի անցքի ուղղութիւնը, որ 2640 մէթր բարձրութիւն ունի ու դուռն է Ռչտունեայ լեռներու, որ կը բացուի Փեսանդաշտի վրայ: Զախ Կողմը Արտօսն է իր հսկայ հատակով, որ 1000 մէթրով կ'իջի Բարատօտիկի ու Տրոագընի վրայ: Այլ Կողմը Սուլհերի, Կարաբլախի, Մարգաթարի ու Տաղկէի գագաթներն են: Արտօսը այս բոլորի իշխանն է, իր 3500 մէթր բարձրութիւնով:

Հազիւ քիչ մը բարձրացած էինք երբ նշմարեցինք ոչխարի մեծ հօտ մը որ մակաղած էր, ու բէրւորները՝ գոյնզգոյն հագուստներով շարքով նստած ոչխարներու

երկշաբաթ ճերմակ տողին առջև կաթը կը կթէին: Ծուներու կատաղի յարձակումը ու հովիւին սաստ հրամանը, չունեցող իրենց տեղը զամեցին:

Հովիւները մեզ հերասիրեցին և բեր-ւորները իրարու մէջ մեզ իրենց վրայ բաժ-նեցին:

— Ես այս երկար տղուն կը սիրեմ:

— Ես այս կարճ ու կտր տղուն կը սիրեմ:

— Ես ալ այս նիհարկեկ բայց սիրուն աչքերով տղուն կը սիրեմ:

Բրտեր էին, որոնք զուարթացած մեր ներկայութենէն իրենց մէջ սիրային խօս-քեր կ'ընէին, չսիրեցի՞ն խօ ջ:

Մեր մտադրութիւնը հասկնալով, պա-տոնի մը տուաւ որ մեզ ցոյց տայ ճամբան: Ան չմոռցաւ քիչ մըն ալ աղ տալու մեզի, պատուիրելով որ շատ ջուր չխմենք. ու երբ շատ քրտնինք քիչ մը աղ ուտենք: Զկրցանք ատոր պատճառը հասկնալ: Տա-րիներ յետոյ միայն իմացայ շատ քրտնած ատեն մեր մարմինը մեծ քանակութեամբ աղ դուրս կուտայ՝ ոստակացնելով մեր ծա-րաւը. քիչ մը աղ՝ պակասածն տեղը կը բռնէ և ջուրին պահանջը կը պակսեցնէ:

Մեր ճամբուն վրայ՝ հանդիպեցանք երկու քիւրտ երիտասարդներու, որոնք ասարբեր հօտէ մը կուգային:

Մեր խօսակցութիւնը անոնց հետ առիթ մըն էր հանգստանալու: Բիրտերը Փեսան-դաշտի էին ու «յառաջդիմաւոր»ներէն: «Յառաջդիմաւոր» այն ժամանակի իմաս-տով կը նշանակէր անդամ ըլլալ «Հօտա-դական Միութեան», շարժում մը որ Ռըշ-տունիքի՝ հայ թէ՛ քիւրտ հօտաղները եղ-բայրացուցած էր՝ իրենց շահերու պաշտ-պանութեան գեանի վրայ, ըլլալով մէկ լաւ ազդակ հայ-քրտ բարեկամկան լաւ յա-րաբերութեան:

Անոնք երեւի մեր խօսակցութենէն հը-մայուած, ըսին որ պատանին վերադառ-նայ, քանի որ իրենք ալ մտադրութիւն ունէին պարոններուն հետ Արտօսը բարձ-րանալու:

Մեր խօսակցութիւնը երթալով կ'ա-նուշնար ու կ'ըլլար պահանջ երգի, խաղի՝ երկար ատեն չէի լսած քրտերէն խաղեր, խնդրեցի որ լաւ ձայն ունեցող երգէ՝ «Բե-րեվանօն», «Լաւօն», «Բեհարը»:

Սարգնեհէն քիչ մը տարեցը որ կը կոչուէր Մաղուլ, ըսաւ. «որ ան նախ՝ կ'ուզէ երգել նոր հայերէն երգ մը որ վերջերս երկու հայ սիրահարները յօրինած են ու սկսաւ երգել — «Ժրեանը Մաղուլ սկսաւ տղուն բաժիկ երգել իսկ Զաֆարը՝ աղջկայ բաժին: Երկուքն ալ լաւ ձայն ունէին, որ ապա, փոխի ի փոխ երգեցին «Բերեվանօն», «Լաւ-օն» ու «Բեհարը»:

Երգերու ազդեցութեան տակ «չ'իմա-ցանք թէ ինչպէս բարձրացանք: Եանկարծ մեր գէ՛մը փռուեցաւ, «Ախթամարի Կորեկի մեծ արտը»:

Մաղուլ մեզի պատմեց, անգամ մը Մոկացին իր տղուն հետ նոր դուրս կ'ելլեն իրենց ձորերէն ու երբ կը հասնին Եղեբովի գաղաթին, տղան ի տես վաճաճ ծովին՝ կը հարցնէ.

— Կա՛կօ, ի՞նչ է այդ մե՛ծ կանանչ գառ — (բան):

— Կա՛կօ դուրբան քըզի, էտ որ կայ Ախթամարի Կորեկէ մե՛ծ արտն ա, կը պա-տասխանէ:

Աստի՛կ էր քամին, մեզ կը թոցնէր, բայց կռնակը տուած քարերուն սկսանք գիտել այդ սքանչելի պատկերը:

Մեր դիրքէն դէպի հարաւ, Փեսան-դաշտը փռուած էր մեր ոտքերուն տակ. Կեդրոնի շամբուտ լճակը, շուրջը գիւղերը՝ Կաղաղիկ, Առեղ, Կանիմիրան, Շիտան: Զախ կողմը՝ Կանչեսպիի ու Սորգանի լեռ-ները: Աւելի հեռուն՝ Շատախի լեռները՝ Գլօլական, Կատար, Կառաշար, Անօս: Դէպի հարաւ հեռուն, Մոկաց լեռները՝ վարը Կրապետ, Բաստ, Սնդուս, Բէյլի: Դէպի արեւմուտք, Եղեբովի լեռնազաղաթ-ները — Մկնորս, Դոնկուս, Մէյդան, Տա-գաղըն, Իշուտ, Դիպատեն, Մէյտան: Ապա՝ Բալուքեօր լեռներու կոյտը (կրկին արեւ-մուտք) Կապուտ կազ, Հագիւլ, Գոմշուտ, Լանջ, Մէյտան, Շուշանեւուտ, Ըղդադանի, Կոռատուն, Նպատ, Ելն:

Այս ամեհի լեռնակոյտերը՝ տիտանե-րու վրաններ ըլլային կարծես, որոնք եկած ու բանակ դրած են Նայիրի աշխարհին վրայ. բոլոր գաղաթներն ալ 3000-3600 մէթր բարձրութեամբ: Սակայն՝ փետան-դաշտի կռնակը եղող Ծաղկէ լեռներու գե-ղեցկութիւնը՝ իր ընդարձակ լեռնադաշտով, արօտավայրերով, խոտ ու կանաչով, ջրե-

բով ու ծաղիկներով մէկ հատիկ է աշխարհին մէջ:

Ես որ ծաղկէն տարբեր առիթով մը տեսեր ու պտուտեր էի, Արտասի գագաթէն կրկին դիտելով այդ սքանչելի լեռնադաշտի համայնապատկերը, միտքովս փոխադրուած էի հոն, ուր վայրի ոչխարներու ամպանման հոտերը կ'արածին, ուր մայր գայլերը՝ իրենց քթթօթներուն հետ էգ շունի պէս կը պտըտին առանց ոչխարի հոտին վնասելու: Ս. Գէորգը առանց բերանը կապած է: Այնքան եղնիկներ ունին իրենց հետ: Ուր միւլիանաւոր ոչխարները կ'արածին: Այլընդոտները որոնք ժայռերէն դուրս կը բլթին ու ծիծաղաւթ խոտերուն մէջ կը ծածկուին, կը քլքլան, առուակ կ'ըլլան, գետ կ'ըլլան, ուր խոտը հասակին չափ կը բարձրանայ, ծաղիկները՝ նարգիզ, ռիհան, զեմմի մոռնարները, գենրբուկ, նունուֆար, մեռուածաղիկ (յասմիկ), աղբրանց արիւն, լեռնային կակաշները որոնք լեռնալանջերուն կարմիր կը հագցնեն, գիւզը, բոզիկ, փաշախոթները, մկնալուծի, հազիրանի կարճ ծառերը, վայրի խնձորենին, ջաւրիկները (լեռնային ուռենի) քետամուխ, խոնտար, ալ ո՞րն ասեմ ու ո՞րն թողնեմ:

Այս յոգնած ոտքերը կ'առաջնորդեն՝ Սիւնեաց աշխարհէն մինչև Միջերկրականի վրայ իշխող բարձունքները ոտքի տակ տրւած է, երկու կողմասները (մեծ և փոքր) Գագարաց աշխարհը. Հայկական Պարը — Հայկական Տաւրոսը իր ամբողջ երկայնքով, Բիւրակնեան լեռները՝ բայց այսպիսի հրաշք արօտավայրեր չեմ տեսած: Արագածն իր բոլոր եայլաներով, շատ համեստ գեղեցկութիւն ունի, իսկ Լիբանանի լեռները՝ իրենց չորութեամբ ու մերկութեամբ պառաւներու կը նմանին այս ջահել պարմանին առջև: Կիպրոսի Դրօտոս լեռները՝ իրենց անտառներէն գատ ոչինչ ունին որպէս ծաղիկ ու խոտ, ջուրերով այնքան աղքատ ու ձորերով այնքան անմերձեանալի, բան մը չեն ծաղիկի առջևը: Երկար ըրի: Կ'արժէ:

Սակայն Արտասի գեղեցկութիւնը իր հիւսիսն է:

Վանայ լիճը որ կը պարէ իր մեծ ջրաւաղանին մէջ ու իր լողանքը կ'առնէ: Անոր հիւսիսը՝ Սիփանի ձիւնածածկ գագաթն է, որ կարծես՝ ծովէն կը ծնի ու կը բարձրանայ այնքան հսկայ ու վիթխարի: Աւելի

հեռու՝ հիւսիս, կ'երեւին Նպատը, Ծաղկանց լեռները, Դանտուրիկը ու բոլորէն վեր՝ և առանց ետև, երկինքէն կը կախուի Մասիսի գագաթը: Նեմրութը չ'երևիր, Բալաքեօրի լեռները կը խանգարին: Մեր կեցած տեղէն արեւը չ'երևիր: Արտասի գագաթին տակն ենք տակաւին, գրեթէ մօտիկ եղիչէի ճեղքանարանին: Հիւսիս-արեւելք Վանն ու Վարազն են իրենց հէքեթային գեղեցկութեան մէջ: Վան քաղաքը Ծամիրամի պերճ գեղեցկութեամբ Վարազի հովանիին տակ կը նստի պարտէզներու իր դրախտին մէջ:

Ուրիշ մէկ հրաշալիք Ռչտունեաց գաւառի՝ Գաւաշի փոսն է: Ռչտունեաց ծոցը՝ ուր Ախթամար և Արտէր կղզիները սիրահար արօրներուն պէս իրենց լողանքը կ'առնեն, և գիւղերը որոնք իրարու այնքան մօտեցած կ'երևին, որոնց պարտէզները մէկի պէս կ'երևին: Լեռնալանջերէն ջուրերը կը փրփրին: Մեր ոտքին տակն է Ոստան, կ'երևին Ախալանքեր, Փշալանց, Իշկերտ, Վոկսնես, Մոխրարեղ, Նորգեղ, Նարեկ, Փայսներ, երկու Սարէներ, միւսները լաւ չեն երևիր ծածկուած՝ ձորերուն մէջ:

Այս բոլորին մէջ աչքերս կ'իթան ու կը գտնեն Նարեկացիի ճգնարանը՝ Նպատի լեռնալանջին վրայ՝ բարձրացած յուրօրանցներու ծառադարձ դաշտերուն վերև, որու բարձունքը կարծես թէ ծովուն վրայ կախուած է:

Տեսարաններէն յոգնած՝ կ'առաջնանք ու կը մտնենք ճգնարանը:

Ճգնարանը ժայռի մեծ խոռոչ մըն է, որ կը նայի գէպի հարաւ-արեւմուտք: Ներսը ընդարձակ է, մեծ սենեակի մը մեծութիւնով: Աւելի խոր ուրիշ խոռոչներ ալ կան, ուր փոթորիկին քամին ներս չի մտնէր և անձը կը գտնէ պաշտպանութիւն:

Կը նստինք ճգնարանի քարի հովանիին տակ ու կ'առնենք մեր հանգիստը:

Աչքերը սակայն չեն կշտանար ծովին գեղեցիկ կապոյտին առջև:

Արտերն և Ախթամարը՝ սիրահար արօրներուն պէս իրար կը հաւածեն:

Կ'երգենք:

«Ծովում խաւ մ'կեր, անուն եր արօր.
Վըզիկն յերկեմ եր, սրբիկ սեւաւոր...»

Պարտք մը ունէինք կատարելիք:

Հաճի նաղօն չէր մոռցած մեր տոպրակին մէջ դնելու, երեք հաստ մամ, մէկ տուփ լուցկի ու մի քանի պտղունց խունկ:

Երկիւղածութեամբ՝ իր նկարագրած՝ սեղանածե քարին վրայ կը վառենք մոմերը: Քիչ մը կալկալա կը հաւաքենք, կրակ կը շինենք ու նոյն սեղանին վրայ կը ծրխենք խունկը:

Խունկին հոտը երկիւղածութիւնով մը կը լեցնէ հոգիս և ես ինքնաբերաբար կ'աղօթեմ:

«Ամենախնամ՝ Տէր, զի՛ր պահապան աչաց իմոց

Ջերկիւղ քո սուրբ ո՛չ ևս հայիւ յայրատ:

Եւ ականջաց իմոց՝ ո՛չ ախորժեղ լսել

զբանս չարութեան,

Եւ բերանոյ իմոյ՝ ո՛չ խօսիլ զստութիւն:

Եւ սրտի իմոյ՝ ո՛չ խորհիլ զչարութիւն:

Եւ ձեռաց իմոց՝ ո՛չ գործել զանիրաւ

ւութիւն:

Եւ ոտից իմոց՝ ո՛չ զնալ ի ճանապարհս

անօրէնութեան,

Այլ ուղղեալ զչարժումս սոցա լինել

միշտ ըստ

Պատուիրանաց քոց յամենայնի...»:

Երբ մեր մոմերը մաշած էին և խունկը հալած ուղեցի որ ժայռին գազաթը ելլենք, որ 100-150 մէթր մեր վրայ կը բարձրանար: Ընկերներս զարմացած իմ ամէն բան տեսնելու փափաքին վրայ՝ մերժեցին ընկերանալ: Ի՞նչ կար այդ լե՛րկ գազաթին վրայ: Անոնք չէին ըմբռներ բարձունքին վերջին գազաթին հասնելու հաճոյքը, երբ անձը կը զգայ թէ ա՛լ վեր՝ ուրիշ բարձունք մը չկայ:

Քիւրտ երիտասարդները չուղեցին ինձ մինակ ձգել: Անոնց հետ մենք բարձրացանք ու քառորդ ժամէ մը գազաթն էինք արդէն:

Ի՞նչ լաւ բան է կանգնիլ բարձունքի մը ամենաբարձր կէտին վրայ ու զգալ թէ հասած ես բարձրագոյն կէտին: Այս հաճոյքը չգիտեն բոլոր անոնք որոնք լեռ բարձրանալու հաճոյքը չունին:

Կեանքիս լաւագոյն յիշողութիւններէն մէկը կապուած է այդ բարձունքին հետ: Բնութեան գեղեցկութիւնը, վեհութիւնն ու սէրը:

Տեսած էք տեսարան մը որ ունի ծո՞վ, չարժո՞ւն լողացող ծո՞վ, վրան ճերմակ առաքաստանաւեր, շրջանակուած ձիւնածածկ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԱՐԳԵԼԱՆԱՅ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ
ԿԱՍ

ՏԵՐ ՅՈՒՍԿԱՆ ՈՐԴԻՈՅ ՎԱՆՔ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Այս վանքը կը գտնուէր Վասպուրականի մէջ, Բերկրի քաղաքին մօտ, Պանտիմահու գետին միւս կողմը, բլուրի մը վրայ: Նախապէս կը կոչուէր Արգելանայ Ս. Աստուածածնի մեծնապետան: Յետոյ, երբ հոս թաղուեցաւ Տէր Յուսիկ քահանայի որդի Արտամէտցի հըրաւ շագործ Ստեփանոս վարդապետը, անոր անունով մենաստանն ալ սկսաւ կոչուիլ Տէր Յուսկան Որդւոյ վանք (Հ. Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք, Վենետիկ, 1864,

լեռներով, լեռնաշխարհ մը՝ լեռներու անվերջանալի շղթաներով, որոնք ուս ութ կամ կոնակ կոնակի տուած ամրակոտ բանակի մը պէս կը կանգնին երկրի վրայ տիրանալան զօրութիւնով, գիւղեր և պուրակներ, տեղ տեղ, իրենց կանանչով, որոնք հրկրին կուտան մուգ կանաչ գոյն մը, ջրառատ գետակներ՝ որոնք արեւուն ճառագայթներուն տակ կը պսպղան ու ճերմակ փրփուրներով լեռներու խորանդունդներուն մէջ կը սողոսկին, կրկին երևնալու ու կըրկին անյայտանալու:

Այն ինչ որ կարելի չէր տեսնել ժայռին տակէն տեսայ ժայռին գազաթէն: Ամբողջ Հայկաձորը, Վարազ լեռան արեւելքը պսպղացող լիճերը, Երեցալիճը, Դարմազիւղի, Էրմոնեց, և արօտավայր լեռնադաշտերը որոնք կը վերջանային պարսկական սահմանին վրայ: Աղբակի շրջակայքը իրենց լեռներով՝ մինչև Ս. Բարթողիմէոսի վանքը, Պաշգալէի և Դիլգէի սահմանները: Դէպի հարաւ — արեւելք Շատախի լեռները, որոնց վերեւ կը բարձրանար յաղթահասակ Դիօլալականը, Առնօսը, Լեռնապարի տաքաները՝ 3550 մէթր բարձրութեամբ:

ԳԱԽԱՇՈՐԴԻ

(Շարունակելի՛ 4)

(Ն. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ)

էջ 266, Նոտարք, էջ 54-55, Գ. Շէրենց, Սրբազանքներ, Թիֆլիս, 1902, էջ 81-83): Ունէր քանի մը եկեղեցիներ, Ս. Աստուածածին, Ս. Կարապետ, Ս. Յարութիւն, ևայլն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Արդեւանայ կամ Տէր Յուսկան Որդւոյ վանքին առաջնորդներէն էր յիշուին հետեւեալները.

1. — Տէր Սարգիս, 1294. — Յ. Ձեռ. Վասպ. էջ 116:

2. — Մելիքեք Վանահայր, 1414-20. — Թովմեան, Յ. Ձեռ. Խաչիկ վարդապետի, էջ 62: Նոտարք, էջ 61:

3. — Մկրտիչ Վարդապետ Օրբելեց, Բերդի, որդի Օրբէլի, 1418-39. — Նոտարք, էջ 55, 118-9, Ա. Դաւր. էջ 416: Յովսէփեան, Թովմայ Մեծ. կեանքը, էջ Բ. ծնթ. 3: Լոյս, 1905, էջ 519:

4. — Ներսէս Վարդապետ, 1448-9. — Կոնիքի, Յ. Ձեռ. Բրիտ. Թանգարանի, էջ 95. տպուած է «յարպելան», որ ընթեռնելի է կը կարծենք «յարգելան»: Ներսէս վարդապետը յիշուած է նաեւ Գրիչ Յակոբ վարդապետի կողմէ, որմէ կը տեղեկանանք թէ Տէր Յուսկան Որդւոյ եկեղեցին շինած է ան. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1622:

5. — Մկրտիչ Վարդապետ, որդի Աթաբէկի, 1473-98. — Sir. Der Nersessian, An Arm. Gospel of the XV. Century. 1950, p. 3-4:

6. — Մինաս Արքեպիսկոպոս, 1562. — Յ. Ձեռ. Վասպ. էջ 230:

7. — Աբրահամ Արքեպիսկոպոս, + 1634. — Սիոն, 1933 էջ 266: Սիւրմէեան, Յ. Ձեռ. Երուսաղէմի, էջ 94, ուր կը յիշուին Արքեպիսկոպոսի միաբաններէն Տէր Կիրակոս, Տէր Զաքարէ, Տէր Գալուստ, Տէր Յովհաննէս, ևայլն:

8. — Սարգիս Վրդ. Կոփեցի, 1700 թուին Նորոգած է Տէր Յուսկան Որդւոյ եկեղեցին. — Դիւան, Ժ. էջ 119:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Մեզի հասած յիշատակարաններ կը ցուցնեն թէ այս վանքին մէջ ալ բաւական Գրիչներ աշխատած են, առաւելապէս ԺԳ. — ԺԶ. դարերուն: Ահաւանիկ շարք մը անոնցմէ:

Ա. — Յակոբ Կրօնաւոր, Գրիչ, 1251-94. — օրինակած է,

1. — Աւետարան, 1251ին, Գէորգ քա-

հանայի խնդրանքով. — Յ. Ձեռ. Վասպ. էջ 87:

2. — Աւետարան, 1294ին, բարեպաշտ Խելօքի խնդրանքով. — Յ. Ձեռ. Վասպ. էջ 115:

Բ. — Յովհաննէս Գրիչ, 1331ին օրինակած է Ձեռնագրութեան Գիրք մը, նորակնքեալ Վարդան Կալիսկոպոսի համար. — Կոնիքի, Յովսէփ, Թ. 30: Լ. Ս. Խաչիկեան, ԺԳ. դարի Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ, Երեւան, 1950, Թ. 293:

Գ. — Մկրտիչ Կրօնաւոր, Գրիչ, որդի Մուրատի, 1414ին օրինակած է մէկ Լուծմունց Դժուարիմաց Բանից Սողմոսի, Գր. Տաթևացիի, իր ուսուցչին Մկրտիչ վարդապետի խնդրանքով. — Թովմեան, Յ. Ձեռ. Խաչիկ վարդապետի, Թ. 54:

Հաւանաբար ինքն է օրինակած, 1420ին, Ս. Յակոբեանց Թ. 1574 Ժողովածուն, որուն մէջ կայ սա փոքր յիշատակագրութիւնը. — «Այլ և յիշել աղաչեմ, զիս զեղեկիւն, զԺող, զքնափ, և զմեղսսէր զԺողոս, զՄկրտիչ սոսկանուն վարդապետ, որ ի վաղուց հետէ փափագէի սուրբ զաւանուածեանս որ զձագրեցի զսա ի քարանձաւ անապատս որ կոչի Արգելան, ի թվականիս ՊԿԹ. շրջագայութեան տոմարին: — էջ 212:

Դ. — Ղազար Կրօնաւոր, Կազմող, 1414ին կազմած է Մկրտիչ Կրօնաւորի օրինակած Լուծմունքը. — Թով. Թ. 54:

Ե. — Յակոբ Արեղայ, Գրիչ, որդի Յուսկան, 1418-25, օրինակած է,

1. — Աւետարան, 1418ին, Մկրտիչ քահանայի խնդրանքով. — Նոտարք, էջ 54-5:

2. — Աւետարան, 1425-ին, Մարտիրոս Արեղայի և իր եղբոր Միսիթարի խնդրանքով. ապա նուիրուած Տիրամօր Աստուածածնին ի վանս Խառաքաստայ. — Լոյս, 1905, էջ 518-9:

Զ. — Մկրտիչ Կրօնաւոր, Գրիչ, որդի Օրպէլի, 1420-ին օրինակած է Աւետարան մը, տանուտէր Նասրատիին համար. — Նոտարք, էջ 60-61:

Է. — Կարապետ Քահանայ, Գրիչ և Ծաղկող, 1420-32, օրինակած և ծաղկած է.

1. — Աւետարան, 1420-ին, Ռէս Մարտիրոսի և իրեններուն խնդրանքով. — Յ. Ձեռ. Վասպ. էջ 465:

2. — Մատեոս, 1432-ին, Կարապետ Քահանայ օրինակած է, Մինաս զպիր ծաղ-

կած, և Հայրապետ Կրօնաւոր կազմած: Ստացողն է Մկրտիչ Վրդ., որդի Օրպէլի. — Նօտարք, էջ 100-101:

Ը. — Դրիգոր Վարդապետ, Դրիչ, 1439-75, որդի Աթաբէկի, և աշակերտ Օրբէլեանց Մկրտիչ Վարդապետի, օրինակած է:

1. — Աւետարան, 1439-ին. — Առաք. Դաւր. էջ 416, An Arm. Gospel, p. 4:

2. — Աւետարան, 1475-ին, իր եղբոր Մկրտիչ Վարդապետին համար. ծաղկումին օգնած է Իսահակ Արքեպիսկոպոս. — An Arm. Gospel, p. 3-4:

Թ. — Յակոբ Վարդապետ, Դրիչ, որդի Մկրտիչի և Խնդիկի, 1449-55, ուսուցիչ Կիրակոս Արեղայի, որուն մասին սատուներն ալ կը կարդացուին. «Վա՛յ ինձ, Մովսէս իրաւի խորտակեաց զտախտակսն քարեղէն և ես անիրաւ խորտակեցի այսօր զտախտակն փայտեղէն ի վերայ աշակերտին իմոյ Կիրակոս Նորընծայ Արեղայի: Վա՛յ սոսկանուն Յակոբ Վարդապետիս, զի մօրմօքեցուցի զարդարն» (Թղ. 78):

Օրինակած է վեց տարիներու ընթացքին, 1449-55, զանազան վայրերու մէջ, սկսելով Արգելանայ վանքէն, մէկ Մեկն. Աւարաձոց, Ծերենց Դրիգոր Վարդապետի, և զանազան քարոզներ, ևլն. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1622:

Ժ. — Ղազարոս Կրօնաւոր, Դրիչ, 1464-ին, Մեծփայ վանքի վանահայր Վարդանի խնդրանքով, մագաղաթի վրայ օրինակած է, ընտիր բոլորագրով, Շարակնոց մը, որ կը պարունակէ շարք մը պարականոց շարականներ. — Մ. Արք. Սմբատեանց, Դեղարքունի, էջ 408-9:

ԺԱ. — Յովսէփ Աղթամարցի, մագաղաթ շինող, Դրիչ եւ Նկարիչ, որդի Տէր Աւագի. 1497-ին օրինակած է և չափաւոր զեղեցիկութեամբ նկարազարդած Շարական մը. — Արարատ, 1919, էջ 5, ծանօթ.:

ԺԲ. — Եղիա Կրօնաւոր Արգելանցի, Դրիչ եւ Կազմող, 1541-62. — օրինակած է:

1. — Աւետարան, 1541-ին, տանուտէր Խաւճայ Խալիֆի խնդրանքով. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 465:

2. — Աւետարան, վերստին կազմած է 1562-ին. գրուած է Աղթամար 1393-ին, ձեռամբ Զաքարիա Դրչի. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 230:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՅԱԽՃԱՊԱԿԻԷ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

Գրեց՝ G. ANTONIUS

Ս. Յակոբեանց հայոց եկեղեցին հպարտ կը զգայ ինքզինքը, շատ հետաքրքրական շարք մը. — տարաբաղադար անամրոջը — յախճապակիէ նկարներ ունենալուն համար: Այս նկարները մեծաւ մասամբ կը գտնուին եկեղեցիին հարաւային մասին՝ Ս. Էջմիածնի մատրան մէջ, երկու ուղիղ շարքով, զէմ յանդիման իրարու որոնցմէ մին՝ հիւսիսային և միւսը հարաւային սրմբը կը զարդարեն: Քանի մը ուրիշներ ալ վանքի հեռաւոր մէկ մասին մէջ կը գտնուին, վարդապետի մը խուցին պատին վրայ: 300 կտոր յախճապակիներէն որոնք ժ. Գարու առաջին քառորդին ջերմեռանդ հայերու կողմէ բերուած են երուսաղէմ, հիմա 37 կտոր միայն կը մնան: Ս. Յարութեան եկեղեցին զարդարելու համար ուխտի նշւէրներ են ասոնք, ապսպրուած Գէօթահիայէն ինչպէս որ արձանագրութիւնները ցոյց կուտան. բայց զանազան պատճառներով իրենց նպատակին չեն ծառայած ու փճանալով կամ ցրուելով 37 կտոր միայն մնացած են:

Բոլորն ալ նոյն մեծութեամբ են, 7 X 7 ինչ, բայց շատերուն ծայրամասերը կը տրտուած կամ մաշած են, երբեմն ալ պատին վրայ զետեղուելու տեսն ճեղքուած են: Պատկերները ներկայացուած են պայծառ գոյներով, կանաչ, դեղին, կապոյտ, և երբեմն ալ կարմիր. յետագետնի մը վրայ որ միշտ ճերմակ է: Անոնք Հին և Նոր Կտակարաններէն տեսարաններ և երբեմն ալ սուրբերու նկարներ կը ներկայացնեն:

Արտագրուած են Գէօթահիայի մէջ ժ. Գարու սկիզբը, որ է ըսել ժամանակաշրջան մը երբ միջնադարու անատուրեան և սիւրիական արուեստագիտական աւանդութիւնները չիջած են և կաւէ ամաններու գունաւորման գործը յետադիմութեան (decadency) մէջ է: Այսպէսով հասկնալի կ'ըլլայ այս պատկերներուն քիչ մը նախնական ներկայացումն ու քիչ մըն ալ խակ

գարդարանքը: Բայց և այնպես այս նկարները չեն դադարի գեղեցիկ ըլլալէ: Թէև հեռանկարը (perspective) տարրական և խիստ պարզ է, բայց անոնք մասնաւոր հմայք և թարմութիւն մը ունին: Քրիստոսի երուսաղէմ մուտքը ներկայացնող պատկերը թերևս ամենէն յատկանշականն է գրուած լինելու քան իւր մանրամասնութիւնը արտայայտելու հարազատութեամբ: Ուրիշ նկար մը որ կը ներկայացնէ Յովհաննու զխառու մը, Պարսկական ազդեցութեան հետքեր կը կրէ: Տակաւին Ջինական արուեստի ալ հեռաւոր արձագանգ մը նկատելի է:

Պէտք է ըսել որ ԺԸ. դարու սկիզբը երբ այս յախճապակիները կ'արտադրուէին, անատոլեան կաւէ ամաններու շինութիւնը յետադիմութեան մէջ էր, հետևաբար կարելի է ենթադրել որ պարսկական ազդեցութեան ենթարկուած ըլլալ: Յետադիմութիւնը պէտք է սկսած ըլլայ ԺԶ. դարու վերջերսութեան, երբ Պարսկաստանի մէջ ուրիշ մանր արուեստներու քոյն ի վեր, յախճապակիէ պատկերներու շինութիւնը ի կենդանութեան էր: Ժամանակի ընթացքին, կանխագոյն դարերու աւանդութիւնները մոռցուեցան ու աւելի ցած բլանի մը վրայ արուեստ մը երևան եկաւ որ կ'աշխատէր առաւելաբար մանր առարկաներու վրայ: Ինչպէս, — պնակներ, դաւաթներ, յախճապակեայ պատկերներ և հաւելթաձև զարդարանքներ: Արուեստագէտները Հայ Քրիստոնեաներ էին որոնք կը Հարունակէին իրենց նախորդներուն գործերը: Բայց այս վերջիններու գործերուն մէջ կը պակսէր յատկապէս իրենց նախորդներուն ունեցած գոյնի զգալարանքն ու հաճախը: Անոնք իրենց ձիւքերը նոր կարիքներու ի սպաս կը գործածէին: Անոնք երկար ժամանակ աշխատած էին թուրքերու մզկիթներն ու տունները զարդարելու և գեղեցկացնելու համար: Բայց երբ որ ճարտարապետութեան փառքի օրերը անցան, անոնք իրենց ուշադրութիւնը դարձուցին իրենց կարիքներուն, իրենց եկեղեցիներուն և բնակարաններուն: Քրիստոնէական յախճապակեայ զարդարուեստը որ իրեն մօթիք պիտի ունենար սուրբերու մարդկային կերպարանքներ, փոքր Ասիոյ մէջ գոյութիւն չունէր

ՆՕԹԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

«Ազդարար» շաբաթաթերթին մէջ կեդ-ժանունի մը ներքեւ երեցած ստապատում յօդուածին առիթով, «Միոն» իր արդար արտամտութիւնն ու զայրոյթը յայտնած էր նախ զպարտիքին, ապա «Ազդարար» ի խմբագրութեան դէմ:

Մեր պահանջը որոշ էր «Ազդարար»էն, կամ մեզի յայտնել անունը սուտերու եւ զրպարտութեանց այդ հեղինակին եւ կամ, հակառակ պարագային, հաստատել թէ Պարթեւ Սեւումեանի ըսածները ճիշդ էին, «Միոն» ի մէջ հրատարակուած կոչին եւ նպաստից հաշուեկշռին նկատմամբ:

Իբրեւ «ազգային շահերու նկատմամբ գովելի նախանձախնդրութիւն» ունեցող հրատարակութիւն, «Ազդարար»էն կը սպասուէր որ հաւատարիմ ըլլար իր վերի արտայայտութեան, զոնէ ընդունելու համար թէ ինքը «ակամայ» զոհն ու միջոցը եղած էր Պարթեւ Սեւումեաններու նման զիմակներու ներքեւ ապաստանող զրաքաններու: Սակայն «Ազդարար»ը միշտ «ազգային շահերու նկատմամբ գովելի նախանձախնդրութեամբ», «Մամուլներու աշխարհէն» յօդուածով մը, որ բանի մը չէր նմաներ զԺբախտաբար, իր մեղսակցութեան մեղքը ծամծամելէ վերջ, մեղադրանքներ կը տեղայ մեր հասցէին, մեր ծանր արտայայտութեանց ի հաշիւ, առանց մոռնալու սակայն իր դատապարտած բառերը գործածելու մեր դէմ, խիստ «գովելի նախանձախնդրութեամբ»:

Նախապէս, որպէսզի կարելի ըլլար ընդօրինակել: Այսպէսով է որ հասկնալի կը դառնայ այս պատկերներու քիչ մը տհաս ճաշակն ու զծագրութիւնը, որոնք այս շրջանին արտադրութեան մէկ լաւ նմուշը կը ներկայացնեն:

Անտեղի պիտի չըլլայ քանի մը խօսք ալ ըսել այս արուեստին յառաջ բերելիք գեղեցկութիւններուն մասին: Մեր ժամանակներուն ալ փոքր Ասիոյ զանազան շրջաններուն մէջ ի յայտ եկած է արուեստ մը որ կը ձգտի որդեգրել ԺԶ. դարու աւանդութիւնները:

Թրգմ. ԶԱԻԷՆ ԱՖԴ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

Անտարակոյս թէ պիտի ընդունինք «Ազդարար»ի մեղադրանքները, եթէ անիկա իր մեղքը պարտկելու եւ պատասխանատուութիւնէ խուսափելու տրտում ռազմավարութիւն մը եղած չլլար: Եթէ «Ազդարար»ը պուտ մը խղճմտանք ունենար, ազգային եւ եկեղեցական դարաւոր Հաստատութեան մը հասցէին եղած զրպարտութիւններուն յօժարամիտ ապաստանարան չէր հանդիսանար, եւ հայու վայել քաջութեամբ կ'ընդունէր թէ ինքը «անգիտակից» միջոցը եղած է աղաղակող սուտերու եւ զրարանութեանց, երբ մանաւանդ «Սիոն»ի խիստ արտայայտութեանց մէջ կը մատնանշուէին իրողութիւններ եւ հերքումներ, որոնք շատ աւելի արժէք պէտք էր ունենային, «ազգային շահերու նախանձախնդրութիւն» ունեցողներուն համար, ընելու նուազագոյն արդարութիւնը ազգային եւ եկեղեցական Հաստատութեան մը ի հաշիւ, որուն իրապէս արժանաւոր պահակներ հինգ տարիներէ ի վեր իրենց արիւնք, քրտնոք ու արցունքը իրաւու եւ խառնէր, կարենալ պահելու եւ պահպանելու Սրբոց Յակոբեանց այս փառաւոր ժառանգութիւնը:

Սակայն «Ազդարար»ը գիտնալով չի գիտեր թէ ինչ կ'ընէ իր այս արարքով, յանուն «ազգային շահերու» հովանաւորելով եւ հիւրընկալելով դիմակներու ներքեւ վատտորէն պահուող Պարթեւ Սեւումեանները:

Պիտի խնդրէինք «Ազդարար»էն, եւ ասիկա առանց հեղինակի, որ մեզի ըսէր թէ ի՞նչ բառերով պէտք էր որակել մէկը, որ սուտ կը խօսի, որ կը զրպարտէ եւ կ'ամբաստանէ ազգային եւ եկեղեցական դարաւոր Հաստատութիւն մը, եւ հանրութեան օգնութիւնը խնդրող իր սրտառու կողին վերաբերմամբ փոխանակ իր օժանդակութիւնը բերելու, չարամիտ ամբաստանութիւններով եւ խեղաթիւրումներով կը ջանայ միտքերը պղտորել, եւ այս, ազգային շահերու նախանձախնդրութեամբ:

Հետեւեալը իրեն կը թողունք որ հաշուի նստի իր «ազգային խղճմտանքին» հետ, զոր կը յաւակնի թէ ունի, մեզի գոհացում տալու համար:

Սակայն մեր համեստ տեսակէտով, գարեջի, վաս եւ ապաքարոյ բառերը գոյութիւն ունին եւ կ'արժեւորուին մեր լեզ-

ուն մէջ, առանց նախատինք բերելու հայ լեզուին, երբ կան այդ որակիչներուն համապատասխան արարքներ եւ երեւոյթներ, հետեւեալ բառերու մեղքին մտածելէ առաջ, ինչո՞ւ «Ազդարար» չուզեր անդրադառնալ Սեւումեաններու ապարարող վատութեան, որ շատ աւելի է քան ինչ որ կրնայ ըսուիլ նոյն այդ բառերով:

«Ազդարար»ը պէտք է ցարդ ստոված ըլլար թէ ապարարոյ եւ գէշ բառեր գոյութիւն չունին, այլ ապարարոյ եւ տգեղ արարքներ միայն, եւ կարելի չէ ազնուական եւ ընտիր բառերով սահմանել անազնիւ արարքներն ու տգեղ եւոյթները: Ասիկա ինքը միայն սովոր է ընել սուտն ու զրպարտութիւնը իբրեւ ճշմարտութիւններ ներկայացնելու հանրութեան, «ազգային շահերու գովելի նախանձախնդրութեամբ»:

Մեզի համար անկարելի է տգեղին գեղեցիկ եւ վատին ազնիւ ըսել, եւ «Սիոն» հաւատարիմ իր այս սկզբունքին, իրաւունք տուած էր ինքզինքին որակելու արարքը Սեւումեանին, եւ նմանները հովանաւորող ու քաջալերող հրատարակութիւններուն, հայ լեզուի ընծեռած արժանաւայել բառերով: Սոփեստութեան եւ չքմեղանքի գրախաղ չէ որ կը փորձենք, այլ կ'ըսենք այն ինչ որ գիտենք թէ արժան է եւ իրաւ:

«Ազդարար»ը գայթակղած ու նուատացած զգացած է ինքզինքը մեր հաշույն, իլուր մեր ապարարոյ արտայայտութեանց, զգացակից պիտի ըլլայինք իրեն, եթէ ինքը ընթացք տալ չուզէր գայթակղալից ու նուատացուցիչ զրպարտութիւններու, Հաստատութեան մը մասին՝ որուն աւագանէն առած է իր անունը, եւ որուն նկատմամբ հայու եւ մարդու վայել յարգանքի զգացում մը պարտի ունենալ:

«Ազդարար»ը զգուհանք կը զգայ կոյանոց եւ աղտոտ խողովակ որակումներէն, բարձրորդէն ազնուամիտ պիտի նկատէինք իր այս վրդովումը, եթէ սուտ ու գարշելի զրպարտութիւններ ընդունելու եւ հանրութեան ներկայացնելու տխուր դերակատարը չլինէր: Պիտի հաւատայինք իր զգացումներուն՝ եթէ մեր գայթակղալից արտայայտութիւնները այսպանելէ վերջ, անդրադառնար իր արարքին, ամենադոյզն չափով ընդունելու թէ իրողութեանց հակառակ սրտութիւններու խողովակ կը հանդիսանար

Պարթեւ Սեւումեանի գրպարտագրին առիթով: Սակայն «Ազդարար»ը ընդհակառակն անխառն գործունակութեամբ իր արարքը կը նկատէ «ազգային շահերու նկատմամբ զուլի նախանձախնդրութիւն»: Կը վստահեցնէր զինքը որ իր գործածած այս անհիշ ու խարդախուած կշիռքին մէջ, Սիւնի գործածութեան դրած բառերը ծանր կշռելէ աւելի, շատ քիչ կուգային կարենալ պահելու անբարոյութեան այն հաւասարակշռութիւնը, զոր այնքան վատորէն կը փորձէր խախտել Պարթեւ Սեւումեանը եւ որու մէտին վրայ քաղցրորէն կը հանգչէին բերկրանքէն թրթռացող մատները «Ազդարար»ին:

Աւելին չենք ուզեր ըսել, երբ քաջ զիտնէր թէ «Ազդարար»ներն ու իրենց պաշտպանեալ Սեւումեանները նշանակէց մ'անգամ չեն շեղիր իրենց ընթացքէն, ընդհակառակն, դաւադրեալ հեշտանքն ունին իրենց ըրածին:

Սակայն գանք բուն հարցին, զիւր հասկացողութիւններու եւ արտայայտութեանց նշանակէտ ծառայող առարկային, Սրբոց Յակոբեանց ազգապարծան այս Հաստատութեան:

Չենք ուզեր այս առիթով անգամ մը եւս կրկնել այն դերն ու դիրքը, զոր ունեցած է այս Սթոռը անցեալի մէջ, եւ զոր ունի ան այսօր, ոչ միայն միջազգային քրիստոնէութեան այս ոստանին մէջ, այլ մանաւանդ մեր եկեղեցական ու ազգային կեանքին համար, իբրեւ մեծ ուխտավայր, նուիրապետական կայք, ազգային սեփականութեանց եւ հարստութեանց գանձարան, եւ իր դերն ու դիրքը արժեցնող Պատրիարքութիւն եւ իշխանութիւն, աշխարհի ամենէն հզօր եւ յառաջադէմ ազգերու եւ եկեղեցիներու կարգին:

Լուսաւորչի եւ Տրդատայ, Վկայասէրի եւ Պահլաւունեաց, Բագրատունեաց եւ Ռուբինեանց շինութիւններով, աւանդութիւններով եւ յիշատակներով սկզբնաւորուած եւ պայծառացած, Պարոնտէրներու, Շղթայակիրներու եւ իրենց արժանաւոր յաջորդներու բարի ջանքերովն արդիւնաւորուած ազգային ու կրօնական այս հրաշալի Տունը, իրական փառք մը եւ մեր ժողովուրդին պատիւ բերող Հաստատու-

թիւն մըն է, որուն հաւատարմ զժախտաբար այսօր չունինք, եւ ան կը մնայ միակը մեր ազգային եւ կրօնական ժառանգութենէն:

Ամէն հայ ուխտաւոր որ իր ցեղին յատուկ տրտում նայուածքով ու զլխկոր, մուտք կը գործէ հայ Նրուսադէմէն ներս, յանկարծ կը զգայ մին այն կազդուրիչ բերկրանքներէն, զոր կ'ունենայ անպատին ճամբորդը ովասխի հանդիպելուն: Որովհետեւ կը տեսնէ ու կը համոզուի թէ իր ազգն եւ անոր հոգեւոր իշխանութիւնը սրբազան այս քաղաքին մէջ, ունին ուշագրաւ եւ բախտաւոր կացութիւն մը, որ նախանձը կրնայ շարժել այլուպէս բախտաւորուած, բայց այս զետիկն վրայ անմասն ժողովուրդներու: Սիւնի բարձունքին վրայ, Սուրբ Տեղեաց իրաւունքներով եւ կրօնական իշխանութեամբ իրաւասու Ս. Յակոբեանց այս պզտիկ պետութիւնը կը մնայ իբրեւ նոր լուսաւորչի կանթեղ մը, հայուն հոգեկան աշխարհին վերեւ, մշտավառ ու պայծառ, որ ամէն հայու միայն անխառն հպարտութիւն կրնայ առթել եւ ոչ ուրիշ բան:

Ի տես այս իրականութեան եւ փառքին, մեզի համար իրապէս ցարդ անհասկընալի մնացած է թէ ինչպէս կրնան գտնուիլ մարդեր, նա՛յ մարդեր, որոնք փոխանակ հրճուելու, պարծնալու, եւ իրենց հայու կարելին ընելու որ դարբնու փոթորիկներէն եւ քանդումներէն անվթար մնացած այս ժառանգութիւնը կարենայ շարունակել իր կեանքը, ալէտի մը հետեւանքով ստեղծուած ծանր այս կացութեան մէջէն, կը քարկոծեն զայն, արգելք հանդիսանալով բոլոր անոնց՝ որոնք իրենց հայու պարտքը կատարելու կը յօժարին նշուիրական այս Հաստատութեան նկատմամբ:

Եւ այս բոլորը ինչո՞ւ համար, որովհետեւ ազգային այս ժառանգութեան եւ դարաւոր իրաւունքներուն եւ սրբութեանց դարաւոր իրաւունքներուն, ժողովաբան կեցած ափ մը Միաբաններ, ժողովուրդին անունով Ս. Սթոռ եկած գումարփուրդին անունով Ս. Սթոռ եկած գումարները կ'իրաջնեն եւ իրենց պէտքերուն կը ծախսեն, աւելին՝ վանքին եկամուտները կը բանին, իրենք սակայն սուտ կոչերով կը քանդեն իրենց հայ ժողովուրդէն: Պարտ կորզել կը փորձեն հայ ժողովուրդէն՝ Տակաւին, եկած գումարները անբարեխղճօրէն կը մխտուին, իսկ հսկայ եւ բազմ-

րես հաստատութիւնը եւ անոր հովանիին ապաստանած ժողովուրդը օգտով եւ հրաշքով կ'ապրին:

Զարաննգ մտայնութեանց ինչ գարշաբանութիւններ, որոնք մութին մէջ պահուելու իրենց նենգութիւնն ու սադրանքը օրուան լոյսին այս կերպով կ'ուզեն բերել: Մարդեր որոնք իրենց իրական հոգին կորսնցնելէն վերջ, «Ազդարար»ի եւ «Յուսաբեր»ի էջերուն վրայ, անգամ մը եւս կը կորսնցնեն զայն, յանուն «ազգային նախանձախնդրութեան եւ շահերու» ազգային իրական արժէքներն ու անոնց ճշմարիտ պահակները նշաւակելով: Տեղին է կրկնելու ծանօթ խօսքը, ո՛վ արդարութիւն, որպիսի անարդարութիւններ կը գործուին քու անունովդ:

Ամէն բանէ առաջ, արդար եղէք եւ գուրգուրոտ, ոչ թէ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան նկատմամբ, որոնք եկեղեցիին ու ազգին խոնարհ ծառաներ են միայն, եւ եթէ չեն կրնար ընկն ամէն ինչ, կ'ընեն սակայն իրենց կարելին, պահելու եւ պահպանելու համար ազգապարծան այս ժառանգութիւնը, այլ եղէք արդար այս փառաւոր Հաստատութեան նկատմամբ, որ ձերն է, անոր այսօրուան տագնապի մատնուած պահապաններուն եւ ծառաներուն ըլլալու փոխարէն:

Մենք նուաստ զինուորներն ենք միայն մեր ժողովուրդի դարաւոր իրաւունքներուն եւ պահապանը անոր սրբութեանց: Եթէ յաճախ զայրոյթով չենք կրնար արժեւորել ամէն անկիւնէ, ամէն շահէ եւ յետին հաշիւէ բխող աղմուկները, համաձայն իրենց բխման շարժառիթներուն, առիկա կ'ընենք նոյնիսկ ի շահ այս ազգին Տանը: Յանուն ազգին եղած այս նախանձախնդրութիւնը չի նշանակեր ազգին իրաւունքը Միաբանութեան մը մենաշնորհը նկատել, ինչպէս կը մտածեն ոմանք դժբախտօրէն: Հետեւաբար ինքնագով եղած չենք ըլլար, եթէ ըսենք թէ «Ազդարար»ն ու «Յուսաբեր»ը, յանուն նոյնիսկ մեր ժողովուրդին, շնորհակալութեան պարտք մը ունին բոլոր անոնց՝ այսինքն իրենց չհաւանած Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց ափ մը Միաբաններուն, որոնք իրենց արեւնն ու քրտինքը իրարու բերած՝ կ'ընեն իրենց կարելին, հաւուր աղէտի ընդմէջէն պահելու եւ պահպանելու

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Բ Ն Ե Ր

Հետեւել հեռագիրը՝ ուղղուած Գեր. Տեղապահ Ս. Զօր, կը գումար վաճառուի, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ վեհափառ Հայրապետին, Տ. Տ. Գարեգին Ա. շնորհազարդ կաթողիկոսին:

Պէյրոս, 21 Յունիս 1952

Գեր. Տ. Եղիշէ Արքեպ. Տէրէրեան
Տեղապահ Հայոց Պատրիարքեան
Երուսաղէմ

Խորունկ եւ անմխիթար վիճով կը հաղորդեմ Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին վախճանումը:

ԽԱԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Նոյն օրն իսկ, ի դիմաց Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Յորդանանի Հայ ժողովրդեան, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը շրջած է հետեւել հեռագիրը:

Երուսաղէմ, 21 Յունիս 1952

Գեր. Տ. Խաղ Արքեպ. Աջապահեան
Անքիլիաս

Ամենախորունկ կսկիծով ստացանք Նորին Մերութիւն Գարեգին Կաթողիկոսի անդամանեղի կորսեան լուր: Յանուն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ մեր համայնքին կը ներկայացնեմ մեր անկեղծ ցաւակցութիւնները: Պիտի ջանանք անմխալէս զայլ, անձամբ մասնակցելու համար յուղարկաւորեան:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
Տեղապահ Ս. Աթոռոյ

ազգին այս իրաւունքը: Մեզի դէմ ըլլալու փոխարէն, մեզի հետ ջանացէք ըլլալ, ազգային շահերու մեծարարքառ մունետիկներ, այդ կերպով միայն կատարած կ'ըլլաք ձեր ազգային պարտքը:

ԽՄԲ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 11 Մայիս. — Կարմիր Կիւսկէ. Ս. Պատարագը Ս. Գարուսթեան Տաճարի Բ. Գողգոթայի վերնամասերան մէջ մատոյց չող. Տ. Չապէ Արեղայ Զինչինեան:

● Կիր. 18 Մայիս. — Տոմ Երեման Ս. Խաչին (31), հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գաղգոթայի Ս. Պատարագեց չող. Տ. Կիրեղ Արեղայ Գարկեան:

● Կիր. 25 Մայիս. — 12. or Յիմանց. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարուսթեան Տաճարի Բ. Գողգոթայի մեր վերնամասերան մէջ, Պատարագեց չող. Տ. Վարուսթեան Արեղայ Գաղգոթեան:

● Դչ. 28 Մայիս. — Յ. մ. Ժամը 2ին, Միաբանութիւնը՝ գլխաւորութեամբ Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի բարձրացաւ Համբարձման Երեան աւանդական ուխտատեղին: Սրբատեղւոյն լրայկատարուեցաւ երեկոյեան Ժամերգութիւնը՝ յաջորդ օրուան մեծահանդէս նախատեսակը: Երկինդէմին կատարուեցան նաեւ «Եկեցեք»-ի և «Հիւսն»-ի արարողութիւնները, որոնց յաջորդեց առատեան Ժամերգութիւնը, Միաբանութիւն և ժողովուրդ օրտի գոհունակութեամբ վերադարձան մայրավանք ու զիշերին:

● Եչ. 29 Մայիս. — Համբարձումն. Վիմակ. առաւօտեան Ժամը 6.30-ին, Միաբանութիւնը, Դեր. Տ. Ռուբէն Արքեպս. Մանասեանի գլխաւորութեամբ, բարձրացաւ Զինչինեանց լեռ՝ «Հրապարակ» մասնաւոր մուտքէն ետք, օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց Դեր. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեան ու քարոզեց կուռ և խմատայից քարոզ մը օրուան տօնին և խորհուրդին լուրջ Բարոյէն ետք, կատարուեցաւ հայրապետական մաղթանք, Մայր Աթոռոյ Սիսէն էջմիածին փոխարութեան տօնին առթիւ, գլխաւորութեամբ Դեր. Տ. Ռուբէն Արքեպս. Մանասեանի, Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ «Անդաստան» որմէ վերջ Միաբանութիւն և ժողովուրդ չքերթով վերադարձաւ մայրավանք:

Յետ միջօրէին ալ Ս. Գաղգոթեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ, Ժամերգութեանէն առաջ «Անդաստան», Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. ի հանդիսակցութեամբ:

Զինչինեանց լեռան Համբարձման սրբավայրը իշխման հսկողութեան ներքեւ կը գտնուի այժմ: Սրբատեղիին սեփականատէրերը երեք իրաւակից պատրիարքութիւններն են, որոնք տօնին նախընթաց օրն ու յաջորդ օրը, իրենց վրանները կը լարեն շուրջանակի սրբատեղւոյն մէջ: Սրբատեղիին ամենէն աչքի զարնող և գեղեցիկ վրան ունեցողը հայերն են, իրաւակից պատրիարքութեանց վրաններուն քով ի վեր, հետեակ աղգերն ալ, Դպտներ և Ասորիներ, ի-

րենց կարգին ունին իրենց վրանները, աւելի փոքր, որոնց ներքեւ տօնին հանդիսաւոր պաշտամունքը կը կատարեն, կարգաւ խնկարկելով Տիրոջ Համբարձման և ոտքի հետքերը կրող Ժայ. Ռին շուրջ: Հայեր և Յոյներ տարին երկու անգամ պաշտամունք կատարելու իրաւունք ունին:

● Եր. 31 Մայիս. — Երեկոյեան Ժամերգութիւնն ու Բ. Դաղկազարդի նախատեսակը կատարուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն մէջ, հանդիսակցութեամբ Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի:

● Կիր. 1 Յունիս. — Բ. Դաղկազարդ. Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ Պատարագեց Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան, պատարագի ընթացքին եկեղեցին ամբողջովին լցնող ժողովուրդի ներկայութեան Դեր. Սրբազանը կատարեց քահանայական ձեռնադրութիւնը, Բարեշնորհ Տիր. Յովսէփ Սրկ. Նազարեանի, որ կոչուեցաւ Տ. Դեղրդ Արեղայ, յերկանները ամբողջ, խոր լուսութեամբ և զգացումած այս տպաւորիչ արարողութենէն երկիրդածութեամբ կը հետեւէին: Ողջոյն՝ ժամանակ Դեր. Սրբազանին պատարակու քարկաւազը Ողջոյն կը բերէր նորած քահանայէն:

● Եր. 7 Յունիս. — Ս. Գաղգոթեանց Մայր Տաճարի մէջ երեկոյեան Ժամերգութեան վերջ մեծվայելուչ կերպով կատարուեցաւ Չոգեպալճատեան նախատօնը, հանդիսակցութեամբ Դեր. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեանի:

Իսկ իրիկնաղէմին «Եկեցեք»-ի և «Հիւսն»-ի արարողութիւններ, տրամաշուք և խորհրդաւոր:

● Կիր. 8 Յունիս. — Չոգեպալճատ. հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գաղգոթեանց Մայր Տաճարին մէջ, Դպրաց դասը, զեկաւարութեամբ Դեր. Տ. Ռուբէն Արքեպս. ի կ'երգէր եկմալեանի քառածայն պատարագը, Պատարարագեց և քարոզեց Դեր. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեան:

Կէսօրէ վերջ, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Անգաստան», հանդիսակցութեամբ Դեր. Տ. Նորայր Սրբազանի, որուն յաջորդեց երեկոյեան Ժամերգութիւնը:

● Կիր. 15 Յունիս. — Ս. Եղիայի մարգարէին. Ս. Պատարագը՝ Ս. Գարուսթեան Տաճարի մեր Բ. Գողգոթայի վերնամասերան մէջ մատոյց չող. Տ. Պարգե Վրդ. Վրթանէսեան:

— Յ. մ. Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն մէջ կատարուեցաւ երեկոյեան Ժամերգութիւնը, հետեակ ապա Ս. Հովհաննիսեանց յիշատակին նախատեսակը, Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի հանդիսակցութեամբ:

● Բչ. 16 Յունիս. — Ս. Կուսմանց Հովհաննիսեանց. առաւօտեան Ժամերգութիւնը կատարուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ. Իսկ Ս. Պատարագը՝ Ս. Զաւարմանց մատուցեց մէջ, զոր մատոյց չող. Հովհաննիսեանց մատուցեց մէջ, զոր մատուցեց չող. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքանաման, Յետ Ս. Պա-

տարագիր, Մխարանութիւնը հիւրասիրութեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց վանուց նորընտիր Տեսչի՝ Նոգ. Տ. Վարուժան Արղ. Դապարանեանի մօտ:

● Ուր. 20 Յունիս. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նախատնակը հանդիսաւորապէս պաշտօնեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, հանդիսապետութեամբ Գեր. Տ. Նորայր Եպս. Պողարեանի:

● Շր. 21 Յունիս. — Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի (Եյն ի վիրապէն). Ս. Պատարագը մատուց. Նոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեան, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Ստեփանոս մատարան՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի սեղանին վրայ:

— Իսկ երեկոյեան, հանդիսաւորապէս տօնուեցաւ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի նախատնակը, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի, նախատնակէն վերջ երգութեցաւ «Տէր ողորմեա», ծնկաչոք և երկիւղալից. ամբողջ ժողովուրդը միաբերան կը հետեւէր երգեցողութեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Բշ. 26 Մայիս. — Կ. վ. ժամը 5ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Նոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեանի, օդային զօնով մեկնեցաւ Պէյրութ և վերադարձաւ Շր. 31 Մայիս յետմիջօրէին:

● Շր. 31 Մայիս. — Կ. վ., Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Ս. Աթոռայ Տնօրէն Ժողովի անդամներուն, բացումը կատարեց Ս. Թարգմ. վարժարանի տարեկան պաղարին:

● Եշ. 5 Յունիս. — Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի, Նոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի, ներկայ գտնուեցաւ Բրիտանական Ընդհ. Հիւպատոսի տան մէջ եղած ընդունելութեան՝ Ն. վ. Էյիղապէթ Բ. Թազուհին ծննդեան տարեդարձին առթիւ:

● Կիր. 8 Յունիս. — Կ. ա. ժամը 9ին, Նոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան Նոր Երեսադէմ անցաւ, Ս. Պատարագ մատուցանելու մեր մատարան մէջ և վերադարձաւ Դշ. 10 Յունիսի Կ. վ.:

— Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան, ընկերակցութեամբ Նոգ. Տ. Անուշաւան Արղ. Զղջանեանի, ներկայ գտնուեցաւ Մարոնիթ համայնքի կողմէ տրուած հանդէսի մը, Լատինաց վանքի սրահին մէջ:

● Բշ. 16 Յունիս. — Առաւօտուն, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Տնօրէն Ժողովի անդամներուն, բացումը կատարեց Ժառ. վարժարանի և Ընծայարանի ամալերջի քննութեանց:

● Շր. 21 Յունիս. — Կ. վ. ժամը 3.30-ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը օդային ճամբով մեկնեցաւ Պէյրութ, մասնակցելու Ն. վ. Տ. Տ. Դարեգին Ա. Կաթողիկոսի օծման և Թաղման կարգերուն:

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ա Կ Ա Ն Զ Ե Ռ Ն Ա Դ Ի Ռ Ռ Թ Ի Ի Ն
Ս. Ա Ռ Ռ Ռ Է Ն Ն Ե Ր Ս

31 Մայիս, Բ. Ծաղկազարդի նախատնակին, Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցիին մէջ, Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի հանդիսապետութեամբ և խուռներամ ժողովուրդի ներկայութեան, տեղի ունեցաւ Բար. Յովսէփ Սրկ. Նազարեանի, քահանայական կոչման արարողութիւնը, խառտաւիլակութեամբ Ժառ. վարժ. Ի առժմ. Տեսուչ՝ Նոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեանի:

Յիշեալը ծնած է Լիւհան (Պարսկաստան) 1925ին, աւարտած է տեղւոյն Աղզ. վարժարանը: 1947ի սկիզբը եկած է Երուսաղէմ և ծառայած է Տնօրինական Սրբավայրերու մէջ՝ Ս. Աթոռայ քոլորանուէր իր ծառայութեանը համար ամենքէն սիրուած, լուրջ և իր կոչումին զիտակից՝ կը կանչուի ծառայութեանը Հայաստանեայց Առաք. Ս. Եկեղեցիին:

Յաջորդ օրը, Գեր. Տ. Սուրէն Եպս., Ս. Պատարագի ընթացքին կատարեց ձեռնադրութեան կարգը, անուանակոչելով Բարշ. Սարկաւազը Տ. Գէորգ կուսակիռն քահանայ:

Գրաւիչ ու խորհրդաւոր էր պահը երբ ձեռնադրեալը, Սրբազան Բեմէն իր ուխտը կ'ընէր ձեռամբարձ:

Իսկ երեկոյեան տեղի ունեցաւ վեղարի տըւլութիւնը, ձեռամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի, որ իբրեւ հոգեւոր հայրը ձեռնադրեալին, խօսեցաւ խրատական քարոզ մը, շնորհով պէտքը նոր և կարող ուժերու, որոնց այնքան պէտքը ունի Հայաստանեայց Եկեղեցին այս օրերուն:

Սիոն այս առթիւ իր շնորհաւորութիւններուն հետ կը մաղթէ որ Տէրը շնորհազարգէ զինքը և ընէ «մշակ առանց ամօթոյ»:

ՍԻՈՆ մամուլին յանձնուած էր արդէն, երբ Անթիլիասէն հեռագիր մը կը գուժէր երախտաւ առա Ն. Ս. Օծուծիւն Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ կաթողիկոսին վախճանումը:

Կիրակի 22 Յունիս 1952-ին, Ս. Աթոռոյս Գերապատիւ Տեղապահ Արքազան Հօր կարգադրութեամբ բոլոր Տնօրինական Սրբախայրերու ինչպէս նաև Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն:

ՍԻՈՆ յանուն Ս. Յակոբեանց Մխարանութեան և Յորդանանի մերազն ժողովրդեան կ'ողբայ կորուստը Կիլիկիոյ Հայրապետին, մեծ մտաւորականին, ու կը հայցէ Ս. Հոգիի մխիթարութիւնը սգաւոր Աթոռին ինչպէս նաև ժողովրդեան:

Յաջորդ թիւով պիտի անդրադառնանք այս մեծ եկեղեցականի և քաջ հովուապետի կեանքին, գործունէութեան և գնահատանքի սահմաններէ վեր՝ Անոր մտաւորականի արժանիքներուն:

Ծ Ն Ո Ր Գ Ի Ր Ի Մ Ր Ց Ա Ն Ա Կ Ը

Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի տեսչութիւնը իր խորունկ շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Երուսաղէմաբնակ եւ Ամմանաբնակ բոլոր այն բարեսէր եւ կրթամուէր ազգայիններուն որոնք վարժարանիս տարեկան պաշարի առթիւ եղած նուիրասնութեանց մասնակցեցան զանազան նուէրներով, ու տեսեղէնով եւ կամ դրամական վնասումներով:

Մենք խորապէս գնահատելով իրենց ազնիւ վերաբերմունքը կը մաղթենք որ Աստուած հաւիւրապատիկ հասնուցանէ:

Շնորհակալութեամբ եւ սիրով

2 Յունիս 1952,

ՏԵՍՈՒՉ Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Ս. Յակոբ, Երուսաղէմ:

Ս. Ա.Թ.ՈՌ.ՈՅ

Ն Ո Ր Գ Ի Ր Ի Մ Ր Ց Ա Ն Ա Կ Ը

(ՎԱՂԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ)

Հանդիշով կը յայտնենք թէ երեք տարի առաջ մեր ըրած կոչին իբրեւ արդիւնք կրցած ենք ապահովել մէկ քանի հարիւր տոլարի գումար մը, որուն մէկ մասը յատկացուցած ենք արդէն՝ լուսահոգի բանաստեղծ Վահան Թէքէեանի նամակներն ու Զաւէն Սիւրմէլեանի բերթուածները պարունակող միացեալ հատորին, որ լոյս տեսաւ 1950-ի վերջերը:

Այս հատորին հասոյթը եւ նախապէս ստացուած նուէրներու համագումարին մնացորդը — որ կը հասնի համետ գումարի մը — մեր ծրագիրին համաձայն՝ պատրաստ ենք յատկացնելու Գրական Մրցանակի մը՝ որ պիտի ըլլայ մեր ծախքով իսկ հրատարակութիւնը գումար ԳՐԱԿԱՆ արժէքաւոր հատորի մը — բանաստեղծութիւն, թատրերգութիւն, վէպ կամ պատմութիւններ: Նիւթը ըլլալու է ժամանակակից — ներշնչուած Սփիւռքի հայ կեանքէն, հիւսուած մարդկային հարազատ շունչով եւ գրուած լեզուական իրաւ շնորհքով:

Կը հրաւիրենք Հայ Սփիւռքի մեր գրողները որ մասնակցին զրական այս մրցումին, մինչեւ Յունուար 1, 1953, մեզի հասցնելով իրենց գործերուն ձեռագիրները: Զեռագիրներուն ծաւալը՝ տպագրական մօտաւոր հաշիւով՝ բանաստեղծական եւ թատերական նիւթերու պարագային՝ ըլլալու է 50-էն 100 էջ միայն, եւ վէպի կամ պատմութիւններու պարագային՝ 100էն 150 էջ միայն:

Զեռագիրները պիտի դատուին երեք հոգիներու կազմի մը կողմէն:

Մրցանակի արժանացած ձեռագիրը պիտի հրատարակուի 1953-ին, 500 օրինակով, զեղատիպ, որուն 250-ը պիտի տրուի հեղինակին. 100-ը պիտի բաշխուի մատենադարաններու, թերթերու եւ գրողներու. իսկ մնացեալը պիտի դրուի Նոր Գիրքի տրամադրութեան տակ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐ ԳԻՐԻ

Հասցէ՝ P. NOORIGIAN. P. O. Box 1,
West New York, N. J.

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Father Hagop Vartanian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԲԱՄԼՈՅ ՏԱԿ ԵՆ

Բանասէր - Հայկաբան - Պատմաբան՝ հանգուցեալ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆԻ

ԲԱՌԳԻՐՔ ՍԵՐԱՍՏԱՅԱՅ ԳԱԻԱՌԱՆԵԶՈՒԻ

Երկասիրութիւնը, պատկեալ իգմիւրեանց Դրական Մրցանակաւ

Ա. — Զայնաբանութիւն եւ Զայնախօսութիւն Սեբաստիայ բարբառի.
Բ. — Բառգիրք Սեբաստիայ Դաւառալեզուի. Գ. — Ժողովրդական առածք,
հանելուկներ, վիճակ, բաղդասեղումներ, շուտասեղումներ, բառախաղեր,
աղօթքներ, մանիքներ, տալեր, պարերգներ, օրերգներ, անէքոսներ, առակ-
ներ, հեքիաթներ, տեղական անուններ, ցանկ՝ յատուկ անուններու եւ Սե-
բաստիայ մականուններու եւայլն, եւայլն:

Յ. ՕՇԱԿԱՆԻ

ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՅԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Գ. ՀԱՏՈՐ

“ԻՐԱՊԱՇՏՆԵՐԸ”

(Մուտք, Արփիար Արփիարեան, Լեւոն Բաբալեան, Գրիգոր Զօհրապ,
Հրանդ, Տիգրան Կամսարական, Սիպիլ, Հրանտ Աւանուր,
Արեակ Զոյանեան):

**«ՍԻՈՆ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

THE CASE OF THE CHOLAKIAN FAMILY — Rev. Charles A. Vertanes. New York, 19 p. (10 copies).

A MEMORANDUM ON THE ARMENIAN QUESTION — Presented to the Council of Foreign Ministers, March 7, 1947. New York. 22 pages. (3 copies).

AN APPEAL TO THE UNITED NATIONS, Lake Success. New York, July 1st 1947 11 pages (3 copies).

ARMENIAN FOLK TALES — I. Khatchatrianz. Translated into English by N. W. Orloff. Philadelphia, Colonial House, 1946. 141 pages.

ARMENIA REBORN — Charles A. Vertanes. New York, 1947. 216 p. (2 copies).

ՕՏՈՐԻՆ ՄԷՐԸ — Ս. Կէպէնլեան (նուիրատու): Նիկոսիա, 1949, էջ 24: (2 օրինակ):
ՅՈՒՇԵՐ ԱՆԹԻԼԻԱՍԷՆ — Քոմմաս Ա. Բճյ. Շիկահեր (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1950, էջ 226:

ՕՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ — Ա. Շրջան: Երուանդ Օտեան. ընդօրինակեց Ա. Տէր Մինասեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1946, էջ 176:

ԳԻՐ ԵՒ ԵՐԳԻԾԱՆԲ — Ա. Տէր Մինասեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1950, էջ 175:

ԿԵԱՆՔԻ ԴՐՈՒԱԿՆԵՐ — Ա. Տէր Մինասեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1948, էջ 174:

ՈՍԿԻ ՍԱՓՈՐ — Քերթուածներ: Վարդան Դէորգեան (նուիրատու): Պ. Այրէս, 1949, էջ 206:

ԾՈՎՈՒՆ ԵՐԳԸ — Քերթուածներ: Վարդան Դէորգեան (նուիրատու): Պ. Այրէս, 1947, էջ 159:

Հետեւեալ 13 գիրքերը ստացանք Հ. Բ. Ը. Մ. ի Կեդրոնական Վարչութիւնէն, Նիւ Եորք:

ՈՒՂԵՑՈՅՑ ԿՏԱԿԻ ԵՒ ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԵԱՆ — Նիւ Եորք, 1947, էջ 51:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ԿՏԱԿ — Փարիզ, 1925, էջ 29:

ԱՆՁԵՐՆԵՐԻՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹՐԸՍԹ — Փարիզ, 1928, էջ 32:

ՈՒՂԵՑՈՅՑ ՀՍՑ ՈՒՍՈՒՑՁԻՆ — Գ. Կ. Կիրակոսեան: Փարիզ, 1939, էջ 64:

ՈՒՂԵՑՈՅՑ ՀՍՑ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻՆ — Ա. Ն. Նազար: Փարիզ, 1933, էջ 47:

ՊՍԵՔԱՐ ԹՈՒԼԵՏԻՆ ԴԷՄ — Մկրտիչ Ա. Տէր Կարապետեան: Փարիզ, 1939, էջ 55:

ԿԵՆՏԱՂԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ — Հր. Ն. Թորոսեան: Փարիզ, 1939, էջ 62:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ — Ա. Թէրզիպաշեան: Փարիզ, 1942, էջ 415:

ՆՈՒՊԱՐ — Ա. Թէրզիպաշեան: Փարիզ, 1939, էջ 33:

ՀՐԱՇՈՒԴՈՐՄ ՄԻՈՒԹԻՒՆ — Հրանդ Հրահան: Բլոկտիվ, 1936, էջ 80:

THE LAND OF KHURRI In The Armenian Language & Literature — By Arshak Safrastian, Holborn, W. C. 1, London. 16 pages.

BIBLIOGRAPHIE DE L'ARMENIE — A. Salmasian. Paris, 1946. 195 pages.

COMMON SENSE IN HYGIENIC LIVING — Garo M. Bulbul, M. D. Elmwood (Connecticut), 1948. 130 pages.

ՊԱՂԵՍԻՆԷՆ ԱՐՄԱԿԵԴՈՆ Կամ Ամենավերջին Պատերազմը (Ա. Գրոց Լոյսին տակ): Յ. Փ. Միթէվէլեան (նուիրատու): Նիկոսիա, 1950, էջ 8:

ՓԱՌՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ — Երգիծական վէպ: Տօթ. Սիրաք Այվազեան: Գահիրէ, 1951, էջ 36: (2 օրինակ):

ԳԻՐ ԵՒ ԵՐԳԻԾԱՆԲ — Բ. Հանոթ — Ա. Տէր Մինասեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1951, էջ 174:

ԱՒԱՐԱՅՐԻ ԴՐՈՒԱԿԸ — Թատերգութիւն 5 Արարուածով — Մարտիրոս Յ. Զաքոյեան: Պոսթըն, 1951, էջ 61: Նուէր հեղինակէն:

(Շարունակելի)